

ਸ਼ਾਨੋਚਰਣ

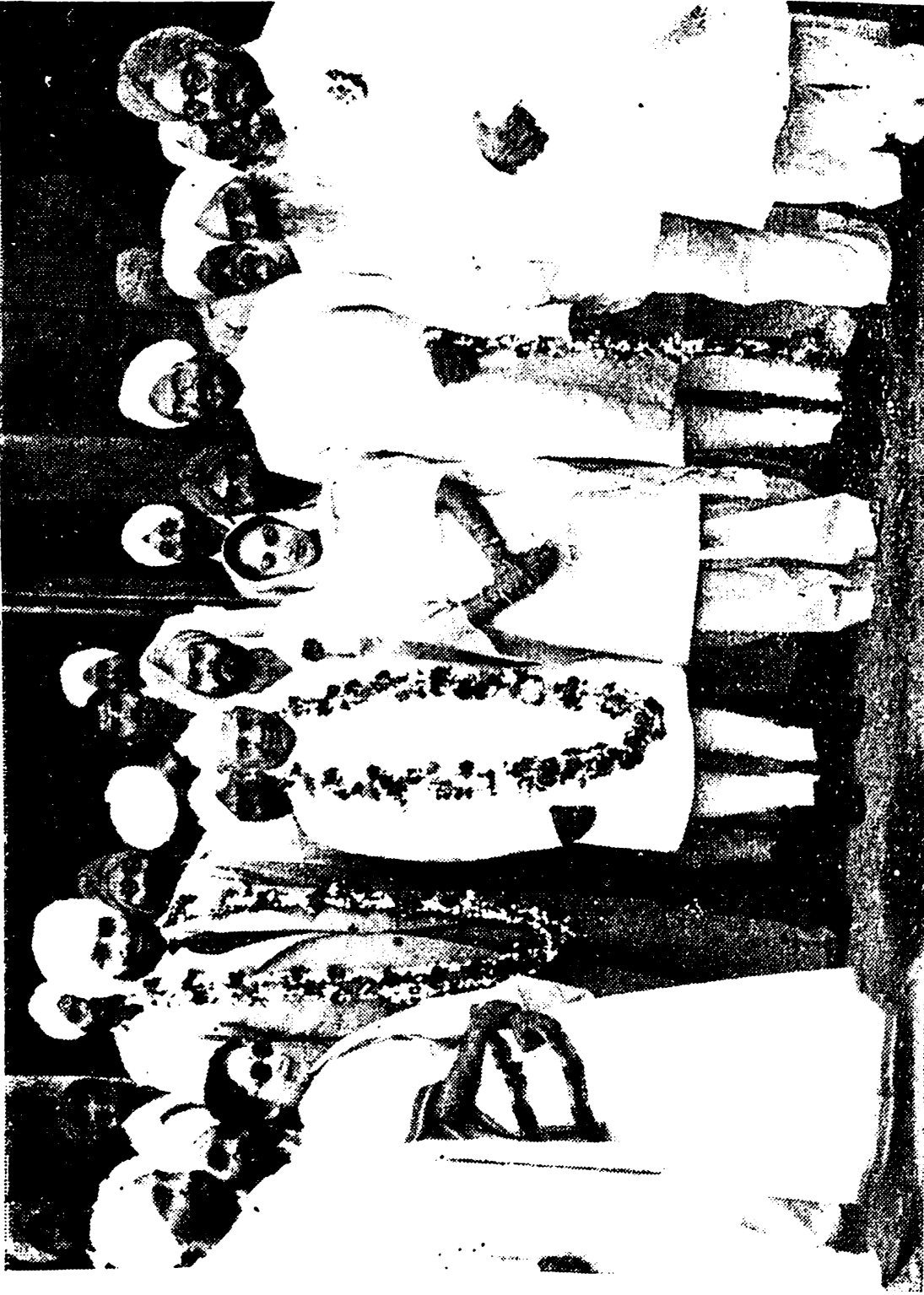
ਪਟਿਆਲਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਕ ਨੰਬਰ ੨

ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੫੭

ਪੰਜਾਬੀ
ਸਮਾਜਿਕ ਅਕਾਦਮੀ
ਪਟਿਆਲਾ

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ. ਸੀ. ਪੀ. ਐਨ ਸਿੰਘ, ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਰਧਾਨਗੀ ਲਈ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਮੰਤਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਵੀਤੇ ਲੀਡਰ ਪਧਾਰੇ ਹਨ । ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੇ ਬਿਲਵਲ ਸੱਜੇ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ. ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇਖੋ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਤੀਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਦੀ

ਰੀਪੋਰਟ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੫੬ ਨੂੰ ਹੋਈ ਦੂਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੇ ਨਿਮੰਤ੍ਰਨ-ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਸ ਸਾਲ ੨੫ ਤੋਂ ੨੬ ਮਈ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਆਡਿਟੋਰੀਅਮ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ੨੭ ਤੋਂ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਵਿਧਾਨ-ਸਭਾ ਤੇ ਲੋਕ-ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹਫਤਾ ਕੁ ਪਛੜ ਗਏ। ਇਮਤਿਹਾਨ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ੨੦-੨੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਮੁਕ ਜਾਣੇ ਸਨ, ਉਹ ਲੰਮਕ ਕੇ ਹੁਣ ੨੮-੨੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਚਲੇ ਗਏ। ਇੰਜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਕਾਰਿੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵਡੇਰਾ ਭਾਗ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਇਆ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮੰਗ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ੨੭-੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਥਾਂ ੨੫-੨੬ ਮਈ ਨੂੰ ਰਖ ਦਿੱਤੀ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕੋ ਤੌਖਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਦੇਵਨੇਤ ਮੌਸਮ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਰਹਿਆ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹਲਕੀ ਜੇਹੀ ਬੁਫਾੜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਹਾਵਣਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਆਲੋਚਨਾ

ਸੰਪਾਦਕ ਮੰਡਲ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ,
ਪ੍ਰਿੰ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ 'ਤਾਲਿਬ',
ਪ੍ਰੋ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਜਿਲਦ ੨]

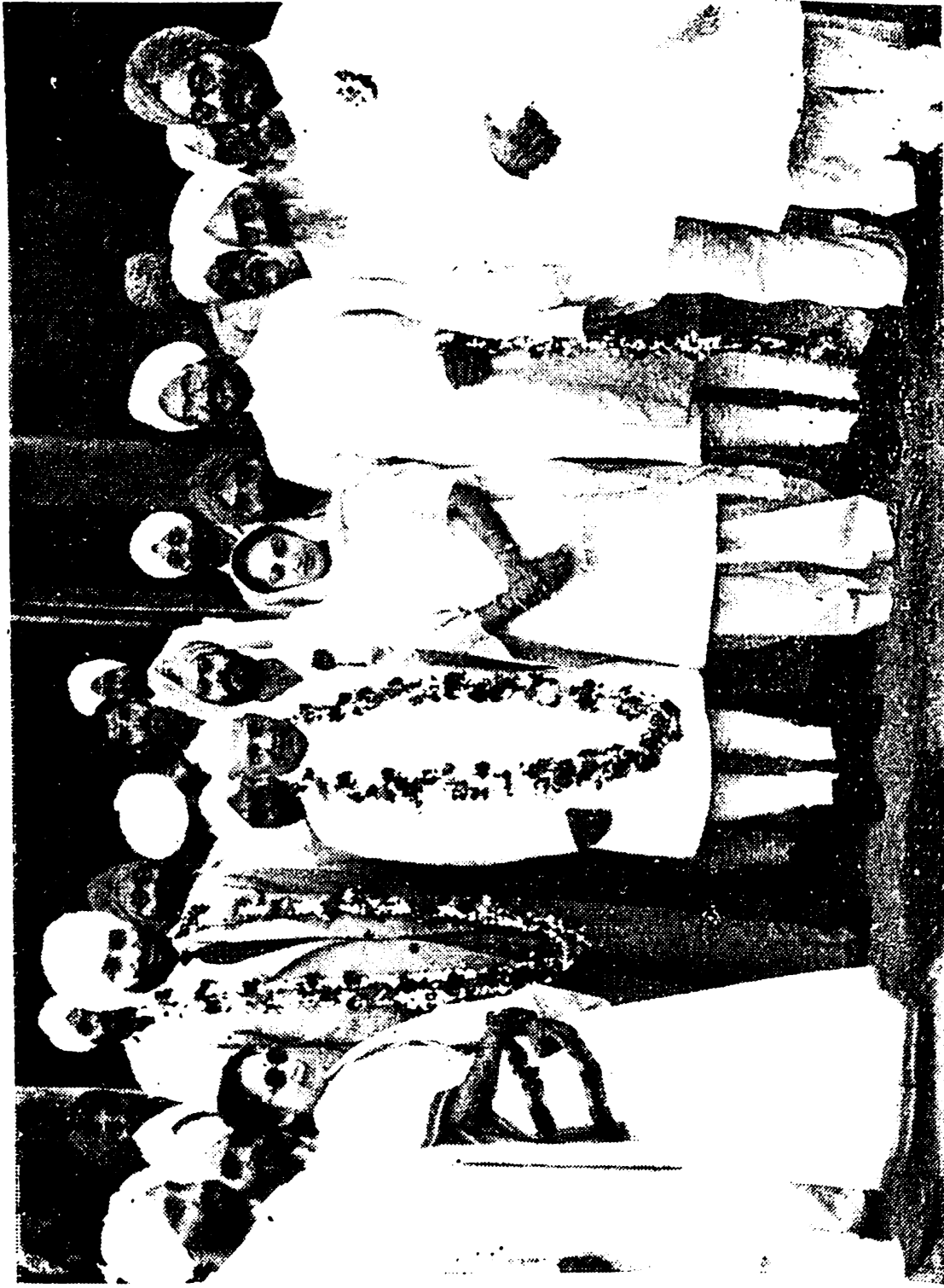
ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੭

[ਅੰਕ ੬

ਲੇਖ-ਸੂਚੀ

ਨੰ:		ਪੰਨਾ
੧.	ਤੀਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ	੧
੨.	ਨਵੀਨ ਸਮੀਖਿਆ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਚੌਖੰ ੪੫
੩.	ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਮਹੀਆਰ	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੫੬
੪.	ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ	ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੋਖੰ ੭੧
੫.	ਜੈਮਲ ਫੌਤੇ ਦੀ ਵਾਰ (ਚਲਦਾ)	ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਭੋਗਲ ੭੯

ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ,
ਕਚਹਿਰੀ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਦਫਤਰ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।
ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਹੀਤਾ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਪੀ. ਐਨ ਸਿੰਘ, ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਰਧਾਨਗੀ ਲਈ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਮੰਤਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਵੀਤੇ ਲੀਡਰ ਪਹਾਚੇ ਹਨ । ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੇ ਬਿਲਵੁਲ ਸੱਜੇ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ. ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਤੀਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਦੀ

ਰੀਪੋਰਟ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੫੬ ਨੂੰ ਹੋਈ ਦੂਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੇ ਨਿਮੰਤ੍ਰਨ-ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਸ ਸਾਲ ੨੫ ਤੋਂ ੨੬ ਮਈ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਆਡਿਟੋਰੀਅਮ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ੨੭ ਤੋਂ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਵਿਧਾਨ-ਸਭਾ ਤੇ ਲੋਕ-ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹਫਤਾ ਕੁ ਪਛੜ ਗਏ। ਇਮਤਿਹਾਨ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ੨੦-੨੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਮੁਕ ਜਾਣੇ ਸਨ, ਉਹ ਲੰਮਕ ਕੇ ਹੁਣ ੨੮-੨੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਚਲੇ ਗਏ। ਇੰਜ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਕਾਰਿੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵਡੇਰਾ ਭਾਗ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਇਆ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮੰਗ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ੨੭-੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਥਾਂ ੨੫-੨੬ ਮਈ ਨੂੰ ਰਖ ਦਿੱਤੀ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕੋ ਤੌਖਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਦੇਵਨੋਤ ਮੌਸਮ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਰਹਿਆ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹਲਕੀ ਜੇਹੀ ਬੁਛਾੜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਹਾਵਣਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

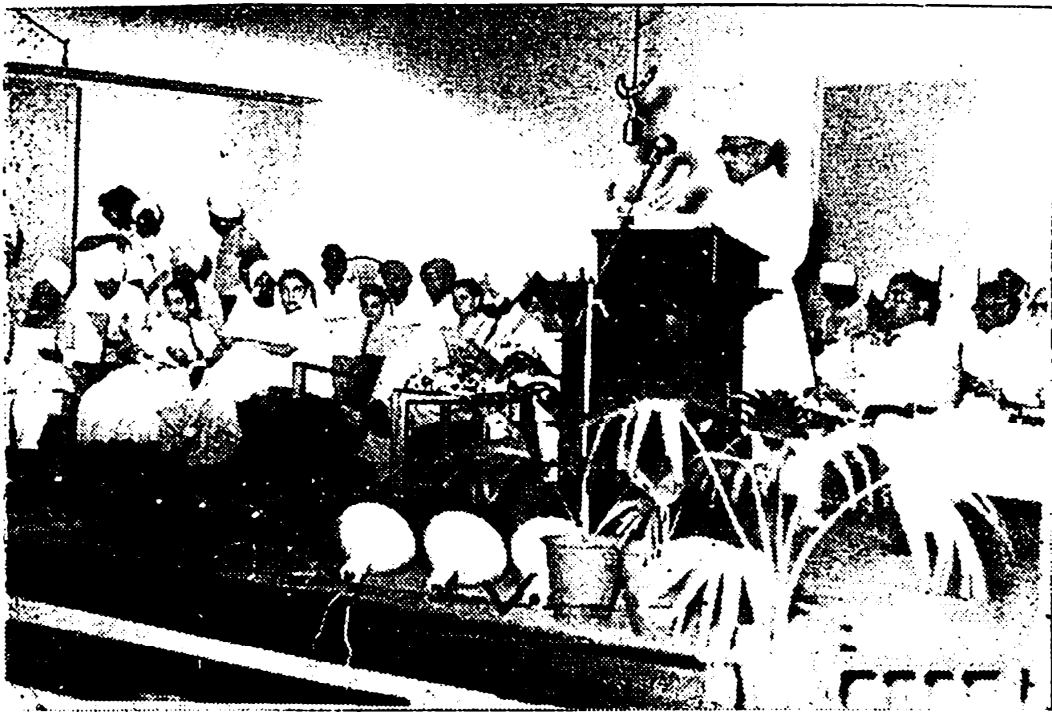
ਨਿਯਤ ਦਿਨ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਅਜਬ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਡੈਲੀਗੇਟ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਪੁੱਜ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਚਾਰ ਵਜੇ ਤਕ ਪੰਡਾਲ ਖਚਾ ਖੱਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਠੀਕ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਮੰਤਰੀ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ, ਗਵਰਨਰ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਪੀ. ਐਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਿੰਦਰ ਬਹਾਦਰ, ਸਾਬਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੇ ਤੇ 'ਜਨ ਗਨ' ਦੇ ਕੌਮੀ ਗੀਤ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਪੀ. ਐਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨੀ ਭਾਸ਼ਣ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲਥਾ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਭਾਸ਼ਣ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਪੀ. ਐਨ ਸਿੰਘ

ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ

ਸਰਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਰਾੜੇ ਵਾਲਾ, ਭਾਈਓ ਤੇ ਭੈਣੋਂ,

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੀਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਮੰਤਰਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਿਮੰਤਰਣ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾ ਸਕਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਤੇ ਸੀਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬੋਧ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੈਂਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਦਾ ਕਾਫੀ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਪਰਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਾ-ਪੂਰਣ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫਲਰੂਪ ਮੈਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਿਆਂ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸੌਖ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਸਕਦਾ। ਸੁ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹਾਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੈਂ ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਅਪਛਾਣ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਆਪ ਦੇ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਪੀ. ਐਨ. ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਉਦਘਾਟਣੀ
ਭਾਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀਆਂ ਕੋਮੀ ਗੀਤ (ਜਨ ਗਨ ਮਨ - - - -)
ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਂਜ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਹਰ ਗਲ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਪਰਕਾਸ਼ਣ ਸ਼ਕਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਸਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਪਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਪਰਫੁਲਤਾ ਲਈ ਕਈ ਇਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਬੁਲਾਣ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਛੁਟ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਕਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੁਣ ਇਕ ਪੁਸਤਕਾਲਯਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਕਾਡਮੀ ਨੇ ਹਾਲੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਗਠਨੀਯ ਤੇ ਮਾਇਕ ਲੋੜਾਂ ਬੇਅੰਤ ਹਨ। ਇਕ ਐਸੀ ਸੰਸਥਾ ਲਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੋਏ ਹਨ ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤੇ ਨ ਕੇਵਲ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਨੀਤੀਵੇਤਾ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਦੂਜੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਬੜੀ ਪਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਅਜੋਕੀ ਗੰਭੀਰਮਈ ਤੇ ਵੰਨ ਸਵੰਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਯਤਨ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਭਾਂਤ ਵਿਉਂਤਿਆ ਨ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤੇ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕੋਈ ਧਰਮਪਿਤਾ ਨ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਇਕ ਬਾਲੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਕ ਰੂਪ ਵੱਜੋਂ ਵਿਗਸਤ ਹੋਈ, ਤੇ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦੀ ਬੋਝਲ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਤੋਂ ਉਪਜੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਗਟਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਇਆ ਗਇਆ ਤੇ ਇਸਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਲਚਕ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਯੋਗ ਭਾਂਤ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਇੰਜ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਰਯੋਗ ਲਈ ਉਤੇਜਨਾ ਕੁਝ ਮਧਮ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਲਾਮਈ ਕਿਰਤਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨ ਉਪਜਾ ਸਕੀ,

ਉਂਜ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਂਦੀ ਵੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਗਲ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੰਨਮਾਨ-ਯੋਗ ਅਪਵਾਦਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਾ-ਭਰਪੂਰ ਸੰਖਿਆ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ (ਹੀਰ) ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜੀਵਨ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਧੋਗਤਿ ਵਲ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਜੁਏ ਹੋਠ ਨਪੀੜੇ ਪਏ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਵਡੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੱਕੀਆਂ ਜੜਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਗਸਤ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਫੁਲਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸਦੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਖਸ਼ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹਾਉਦੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਉਂਦੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨਣੀ ਤੇ ਚੇਤੇ ਰਖਣੀ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯੁਵਾਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਹੁਣ ਢਲਾਈ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਨ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਗੋਂ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵੱਚ ਦੂਜੀਆਂ ਇਲਾਕਾਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੋਣਾ ਅਵਸ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਜੋ ਪਿਛਲੀਆਂ ਇਕ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮੂਥ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਟੁਰਨ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਰਖਿਆ ਗਇਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਉਣੀਆਂ ਤੇ ਅਵਿਕਸਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲੀ ਤਕ ਬਹੁਤੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਚੇਰੀ ਸੋਚ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸਮਾਂ ਹੁਣ ਬਦਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਿਦਵਾਨ ਹੀ ਸਗੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਿਰ ਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਯੋਗ ਤੇ ਪੂਰਣ ਭਾਂਤ ਪਰਗਟਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਣ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਹਾਲੀ ਬਣਾਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਗਲ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਕਾਵਟ ਪਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਵੀ ਸੱਚ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਝਾਤੀ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਅਜੇਹਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲਾਹਾਂ ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਤੇ ਚੇਤਨ ਤੌਰ

ਤੇ ਅੱਗੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਠਾਂ ਮਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਛਾਣ ਬੀਨ ਤੋਂ ਵੀ ਘਬਰਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਫ਼ਈਪੁਣੇ ਤੋਂ ਪਰਭਾਵਤ ਨ ਹੋਣ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਨ ਸੋਚਣ ਕਿ ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਤੇ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਾਤੀ ਪਾਈ ਜਾਵੇ, ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਮੈਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ, ਸਣੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਤੇ ਸੁਵੱਸਥ ਸੁਧਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਣ ਤੋਂ ਕਤਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬਾਕਣ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਬੁਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ, ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਣ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਸੋਚ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਚਲਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸਵੱਸਥ ਟਾਕਰੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਉਪਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਪੇਚੀਦਾ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਚਾਰ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਅਵੱਸ਼ਕਤਾ ਹੈ ਜੋਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਸਕਣ। ਤੇ ਇੰਜ ਇਕ ਅੱਧੀ ਵਿਕਸਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਅਜੇਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਜੋ ਬੌੜੀ ਜੇਹੀ ਅੰਤਰਗਤ ਸੁਧਾਈ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲਾ ਸਕੇ, ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਾਈਓ ਤੇ ਭੈਣੋ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਮੁਣੇ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਵਿਚਾਰ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਵਿਭਾਗੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਪਸੰਦ ਕਰੋਗੇ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੰਤਵ ਇਸ ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੂਜੀ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣੇਗੀ ਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਦਾ ਗਲ ਘੁਟਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਮੇਰੇ ਸਾਮੁਣੇ

ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਘਰ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਭਈ ਇਕ ਭਰਾ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁਟ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੁ ਦੂਜਾ ਢਿੱਡ ਭਰ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਸਕੇ। ਇਹੋ ਜੇਹਿਆ ਕੋਈ ਸੁਝਾ ਸੌਕੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਘਰਾਣੇ ਲਈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬੰਦੇ ਲਈ ਹੀ ਖੁਰਾਕ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਜੇਹੇ ਘਰ ਸੰਬੰਧੀ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ, ਕੋਈ ਅਜੇਹਾ ਸੁਝਾਓ ਦੇਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਾਰਤ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਤਿੱਪਤੀ ਲਈ ਵੰਨ ਸਵੈਨਾ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਦਰ ਅਸਲ ਨ ਕੇਵਲ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਗੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਸ਼ੋਭ-ਨੀਯ ਗਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਦਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਖਰੀ ਜਾਂ ਅਜਾਰਾਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਓਦੋਂ ਹੀ ਉੱਨਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਖਹਿਸਰ ਕੇ ਤੁਰਨ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਦੇੜ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਹੋਵੇ। ਜੇਹਾ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਲਾਡਲੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਅਖਾਂ ਸਾਮੁਣੇ ਲਿਆਓ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਪਾਲਿਆ ਗਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਜ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਜੁਲਣ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵਸਥ ਯੁਵਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇਗਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਔਖਿਆਈਆਂ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਵਕਤ ਇਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਤੇ ਪਰਭਾਵ-ਗ੍ਰਾਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗੂੰ ਪਲਮਣ ਦੇਈਏ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਨਾਵਟੀ ਫੁਲਾਏ ਹੋਏ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਦੇਈਏ? ਜਾਂ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖਲੋਣ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਆਪ ਲੱਭਣ, ਜਿਥੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਨੁਕਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਲ ਮੈਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਥੇ ਉਪਸਥਿਤ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵੀ।

ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਸੂਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ, ਸਾਡਾ ਬੁਧੀਵਾਦੀ ਵਰਗ

ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪਰਗਟਾ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸ਼ਰਮਾਂਦਾ । ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਧਾਨਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਗਲ ਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਸਮਝ-ਯੋਗ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਉਸ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਵਲ) ਪਾਸੇ ਰੁਖ਼ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਸੰਕ੍ਰਾਤੀ-ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਚੁੰਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੁਝ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ । ਪਰ ਮੂਲ ਤਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਅੱਗੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੈ-ਪਰਗਟਾਵੇ ਤੋਂ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਸਾਂ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਰਮ ਘੇਰੀ ਏਠੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ । ਸਾਡੇ ਰਵੱਯੇ ਵਿਚ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਅਮਲ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ । ਮੈਂ ਇਥੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ 'ਰਵੱਯੇ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ' ਕਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬਦੇਸੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਫਲਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਭਾਵ ਨਾ ਪਰਗਟਾ ਸਕੀਏ । ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਪਰਗਟਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦੇਂਦੇ । ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਗੁਣਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਆਰ. ਸੀ. ਵੱਤ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ ਉਦੋਂ ਤਕ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਬੰਕਿਮ ਚੰਦਰ ਚੈਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਬੰਗਾਲੀ ਤੇ ਅਜਮਾਉਣ ਲਈ ਨਾ ਪ੍ਰੇਰਿਆ । ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬੰਗਾਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੰਗਾਲੀ ਵਿਚ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕੀਆਂ ।

ਭੈਣੋ ਤੇ ਭਾਈਓ ! ਮੈਂ ਇਕ ਲੰਮੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਥਕਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਭੂਤ ਨਾਲੋਂ ਭਵਿਖ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਖਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ-ਜਨਕ ਗਿਠਾੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਮੰਦਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਣਾ ਇਕ ਜਰਜਰੇ ਤੇ ਢੱਠਣ ਵਾਲੇ ਮਹੱਲ ਅੰਦਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਪਏ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਹਾਰਦਿਕ ਸੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਜੇ ਹਿੰਦ !

ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨੀ ਭਾਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

ਸੁਆਗਤੀ ਭਾਸ਼ਣ

(ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ)

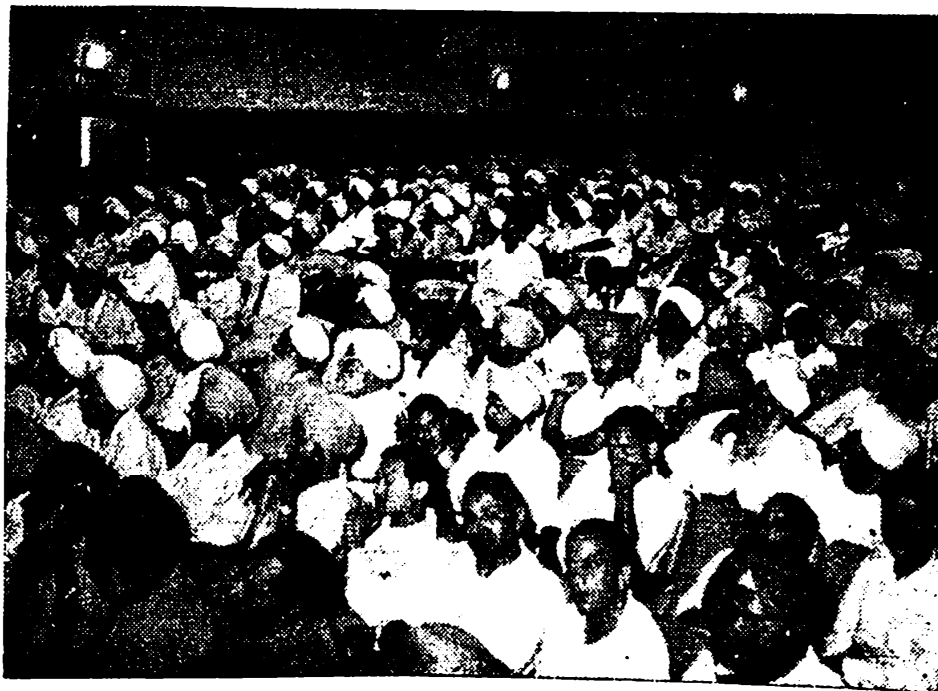
ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪਰਧਾਨ ਜੀਓ, ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਉਂ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਰੁਬੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਭੈਣ ਤੇ ਭਰਾਓ,

ਮੈਂ ਇਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੀ ਸਵਾਗਤੀ ਕਮੇਟੀ, ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਆਖਦਾ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਇਹ ਤੀਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਟਿਆਲਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਉਤੇ ਖਾਸ ਮਾਣ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ, ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਨਤੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਰਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਰਾਣੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਗੇ ਹੀ ਉੱਚੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਵਿਤਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਮਨ-ਪਰਚਾਵੇ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਹਿੱਤ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਉਸਾਰੂ ਸਮਾਜ-ਹਿਤਕਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜ-ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੌਕਾ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਥੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਿਆਂ ਤੇ ਜੂਹਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਤੇ ਖਿੜਾਓ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਲਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਦਰਬਾਰੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜ-ਕਰਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੰਜਮ ਤੇ ਬੰਧੋਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ, ਅਭਾਵ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਪਟਿਆਲਾ ਪਹਿਲੀ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿਥੇ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਮਿਲੀ। ਇਸੇ ਥਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਜਨਲ ਬੋਲੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਇਕ

ਸਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਅਪਣਾ ਸਵਾਗਤੀ
ਭਾਸ਼ਣ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਕਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਫੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ।

ਸੁਤੰਤਰ ਮਹਿਕਮਾ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਮਹਿਕਮਾ, ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ ਬਣ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਇਕ ਅੱਡ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉਪਰ ਚੁਕਣਾ ਮਿਥਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਦਸਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਉੱਨਤ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਉਤੇ ਇਹ ਠੀਕ ਤੌਰ ਤੇ ਫ਼ਖਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ਨ, ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਘਾੜਤ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜੋ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਆਈ.ਸੀ. ਐਸ. ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਫ਼ਾਈਲਾਂ ਉੱਤੇ, ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਣੇ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਹਿਕਮੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਬੜੇ ਕੰਮ ਛੋਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕਾਫੀ ਆਸਾਂ ਹਨ।

ਸਾਡੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਿਰ ਉਚਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਾਫੀ ਮਾਣ ਵੀ ਮਿਲ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਜਾਂ ਵਿਗਸਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸੋਮਾ ਲੋਕ ਆਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਗਾਂ ਤੇ ਹਰਖਾਂ ਨੂੰ, ਪੀੜਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖੁਦ-ਗਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਬੁੱਝਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਅੱਜ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਤਕਰੀਬਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੀਹਾਂ ਉਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੋਕ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਪਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਸ਼ੰਗ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁਖਵਾਦ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਖਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲਾਏ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਈ ਅਜੋਕੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਅਜੇ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪੂਰੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰਾਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਭ ਦੇ ਸਹਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਜੋ ਇਕ ਜਿਉਂਦੀ ਤੇ ਨਰੋਈ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਿਆਂ ਚੁੱਕਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਇਸ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਤਕ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜਤਨ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਗੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੰਮ ਇਤਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਰ ਸਭ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੁਝਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ :—

(ੳ) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਲਿਕ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇਨਾਮ ਰਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਤਰਜਮਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਗਰ ਰਹੇ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਖੋਜ ਦੀ ਬੜੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਇੱਕੋ ਦੁਕੇ ਜਤਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਹਾਲਾਂ ਪੈਰ ਹੀ ਧਰਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ਅਣ-ਛੋਹੇ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਅਤੇ ਬੜਵੇਂ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਣ।

(ੲ) ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪ੍ਰੋ: ਪ੍ਰੋਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋ: ਵਿਦਿਆ ਭਾਸਕਰ ਅਰੁਣ ਨੇ ਮੁਢਲੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ

ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਕਈ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੱਭਤਾਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਬਥੇਰੇ ਜਰਵਾਣੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪਏ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਅਜੇ ਤਕ ਨਿਖੇੜਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਵੇਦਿਕ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਲਿਖਤ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹੈ। ਖੋਜ ਦਾ ਇਹ ਖੇਤਰ ਨੌਜਵਾਨ ਖੋਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਸ ਘਾਟ ਨੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ਸ) ਲਿਪੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਬਿਆਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾਈ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰੀ ਜਾਂ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਚੁਕ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਮੇਰਾ ਸੁਝਾਉ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਕ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਸ਼ਿਲਾ-ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਛਾਪਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਜਿਵੇਂ ਚੰਬੇ ਬਾਰੇ ਡਾਕਟਰ ਫੋਗਲ ਨੇ Antiquities of Chamba ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਹ) ਇਹੋ ਹਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦਾ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿੱਤ ਚੰਗੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਛੇਤੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੜੇ ਚੇਤੰਨ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਆਪੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿੱਤ ਭੇਰਿਆਂ ਤੇ ਸਾਧਾਂ ਪਾਸ ਅਣਛਪਿਆ ਪਇਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਲੁਕਿਆ ਪਇਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਈ ਅਮੋਲਕ ਹੀਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹਾਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਨਿੱਜੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੌਤੀ ਬਾਗ਼ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਕਈ ਬੜੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਹਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਖਰੜੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ; ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੌਤੀ ਬਾਗ਼ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੈ ਲਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਲੋਪ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ

ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਯੋਗ ਸੰਪਾਦਕ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਹੋਣਗੇ।

(ਕ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸਾਹਿੱਤ-ਭੰਡਾਰਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

(ਖ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰੋਚਕ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਉੱਨਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੜੀਆਂ ਚਿੱਤਰ-ਮਈ ਤੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਖਾਸ ਲੋੜ ਹੈ।

(ਗ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸਸਤੇ ਮੁਲ ਉੱਤੇ ਵਿਕਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੈਂਗੁਇਨ ਤੇ ਪੈਲੀਕਨ ਸੀਰੀਜ਼ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ-ਲੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਬੁਕ-ਟਰਸਟ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ-ਯੋਗ ਹੈ।

(ਘ) ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਇਕ ਵਖਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਇਕ ਚੇਅਰ ਤੁਰਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧ ਸਕੇ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤੋੜ ਸਕਦਾ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਡੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਸਾਡੀ ਕੌਮੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗ ਹੈ, ਅਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਤੰਗ-ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵੀਣ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹਸਦਿਆਂ, ਨਚਦਿਆਂ ਅਤੇ ਕਲੋਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਆਖਰੀ ਹੱਦਾਂ ਤਕ ਅਪੜਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਦੂਸਰੀ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਸਰੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਨਿਖੜ ਲਹੂ ਦਾ

ਵਿਸ਼ਤਾ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫੇਰ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਆਖਦਾ ਹੋਇਆ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਏਥੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾਗਤੀ ਭਾਸ਼ਣ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰੋ: ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਵਾਰਸਕ ਰੀਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

ਤੀਜੀ ਵਾਰਸਕ ਰੀਪੋਰਟ

(ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ)

ਅਸਥਾਪਨਾ :- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਸੰਨ ੧੯੬੦ ਦੇ ਸੁਸਾਇਟੀਜ਼ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ੨੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਈ ਹੋਈ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੫੪ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ।

ਨਿਸ਼ਾਨੇ :- ਅਕਾਡਮੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਪਰਫੁਲਤਾ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਣਾ ਹੈ।

ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੱਤਰਕਾ 'ਆਲੋਚਨਾ' :-

ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਅਕਾਡਮੀ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜੋ ਕਦਮ ਚੁਕੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੱਤਰਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ਅੱਠ ਅੰਕ ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਆਏ ਲੇਖ ਟੈਕਨੀਕਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵਿਚ ਲਗ-ਭੱਗ ੨੫੦੦ ਰੁਪਏ ਸਾਲ ਦਾ ਘਾਟਾ ਪੈ ਰਹਿਆ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ :-

(੧) ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ—ਕ੍ਰਿਤ ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ।

(੨) ਸੱਸੀ-ਹਾਸ਼ਮ— ਸੰਪਾਦਕ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ।

(੩) ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਖ—ਅਨੁਵਾਦਕ ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' ।

(੪) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ—ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੋ: ਵਿ. ਭਾ. ਅਰੁਣ ।

(੫) ਵਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ— ਸੰਪਾਦਕ ਸ਼ੀਤਾ ਰਾਮ ਕੋਹਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋ:
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ।

(੬) ਅੱਗ ਦੀ ਕਹਾਣੀ—(ਬਾਲ-ਸਾਹਿੱਤ-ਲੜੀ)—(ਛਪ ਰਹੀ ਹੈ) ।

ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ :-

(ੳ) ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼—ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ।

(ਅ) ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ—ਅਨੁਵਾਦਕ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਕੇਸਰੀ' । ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ । (ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ)

(ੲ) ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ—ਇਹ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰੋ: ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਸ਼ਰਮਾ, ਐਮ. ਏ., ਐਮ., ਓ. ਐਲ. ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

(ੳ) ਵੇਦਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਖੋਜੀ-ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤ ਦੱਤ ਜੀ ਹਨ ।

ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਪਲਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਨੁਵਾਦ ਜਾਂ ਮੌਲਿਕ ਕਿਰਤਾਂ ਕਰਵਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਵਿਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਨਾਲ ।

ਪੁਸਤਕ ਕਲੱਬ :- ਇਸ ਕਲੱਬ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਲਈ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਜ਼ਮਾਨਤ (ਮੁੜਨ ਜੋਗ) ਵਜੋਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀਆਂ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਇਸ ਵਕਤ ਕਲੱਬ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸੌ ਮੈਂਬਰ ਹਨ । ਪੁਸਤਕ ਕਲੱਬ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀਆਂ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ੨੦% ਕਟੌਤੀ

ਤੇ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਰੈਫਰੈਂਸ ਪੁਸਤਕਾਲਜ :- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਜੋ ਤੀਜਾ ਕਦਮ ਅਕਾਡਮੀ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਸਤਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣਾ । ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕੁਝ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਵਲੋਂ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਾਲ ੨੦੦੦ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਹੱਥ-ਲਿਖੀਆਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕਢੀ ਗਈ ਹੈ । ਪੁਸਤਕਾਲਜ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਲਈ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ, ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ, ੯੯ ਸਾਲਾ ਲੀਜ਼ ਤੇ ਲੈਣ ਦਾ ਜਤਨ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਵੀ, ਜਿਸ ਪਾਸ ਇਸ ਪਰਯੋਜਨ (ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਖੋਲ੍ਹਣ) ਲਈ ਦੱਸ ਗਿਆਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਪਈ ਹੈ, ਗਲ ਬਾਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਯੋਗ ਨਾਲ ਪੁਸਤਕਾਲਜ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ।

ਸਾਹਿੱਤਕ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ (Seminars) :- ਅਕਾਡਮੀ ਇਸ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਕਦਮ ਚੁਕਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਹਿੱਤਕ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਹਰ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ । ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ :- ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਅਕਾਡਮੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ, ਇਕ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ।

ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ :- ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ੧ ਮਈ, ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ :-

੧. ਸਾਬਕਾ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਪਰਫੁੱਲਤਾ ਲਈ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਇਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਸੰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ।

੨. ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੬੦ ਤਕ ਪਰਚਲਤ ਕਰਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।
੩. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੱਚਰ-ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਪਕਿਆਈ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੋਚੀਆਂ ਜਾਣ ਲਗੀਆਂ।
੪. ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਛੱਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸੁੱਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਲਈ ਦੂਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਯਤੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਗਇਆ।
੫. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲ ਕਾਡਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟੀਚਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤੰਬਾਹ, ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਗਰੇਡ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਗ਼ੌਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਗਇਆ।
੬. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਲਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਇਆ।

ਦੂਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ :- ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ੧੯੬੧, ੧੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਮਹਿਕਮਿਆਂ, ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਇਹ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ:-

੧. ਇਕ ਮਤੇ ਦੀ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੁੱਧ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਛਪਾਈ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮੋਨੋ-ਟਾਈਪ ਤੇ ਲਾਈਨੋ-ਟਾਈਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਜਾਣ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਉਹ ਮੋਨੋ-ਟਾਈਪ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਲਿਮਟਿਡ, ਲੰਡਨ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਾਣ ਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲਗੇਗਾ।
੨. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਉਠਾਨ, ਛਪਾਈ, ਚਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਲੇ-ਆਊਟ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਲਈ ਯੋਗ ਇਨਾਮ ਰਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ

ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ੧੯੫੭-੫੮ ਤੋਂ ਪੈਟਰੋਨੇਜ ਐਂਡ ਲਿਟਰੇਚਰ (Patronage of Literature) ਨਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਫੰਡ ਕਾਇਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਸਾਹਿੱਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ।

੩. ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਸਤਾ ਚਿੱਤਰ-ਮਈ ਸਾਹਿੱਤ ਪੈਦਾ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਤੇ ਇਨਾਮੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਵੱਜੋਂ ਵਰਤਨ ਦੀ ਆਮ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਨਿਯਤ ਹੋਈ ਫੀਸ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ।
੪. ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਦੂਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਖੋਜ ਨੂੰ ਪਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਸ਼ਿਪ ਕਾਇਮ ਕਰੇ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਲਈ ਚੇਅਰਜ਼ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਏਗਾ।
੫. ਇਕ ਹੋਰ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰਨ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਜਮ੍ਹੂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਔਗੇ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਉਤੇ ਗੌਰ ਕਰਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਮਤਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਤੇ ਜੋ ਪਿਛਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰ-ਅੰਸ਼ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ :-

(ੳ) ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਿਕਮਾ (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ) ਕੁਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ

ਦੁਕੇ। ਸਾਹਿੱਤਕ ਬੋਲੀ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਨ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

(ਅ) ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਭਾਗ ਲਈ ਇਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇ।

(ੲ) ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

(ਸ) ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਿਖਿਆ-ਵਿਭਾਗ ਪਰਾਚੀਨ ਸਾਹਿੱਤ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਖਿੰਡੀ ਪੁੰਡੀ ਦੌਲਤ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਏ।

(ਹ) ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰਿਆ ਸਲੂਕ ਰਵਾ ਨਾ ਰਖਣ ਬਾਰੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਰਾਜ-ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਫੰਡ :- ਆਸ਼ੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ, ਬੜੇ ਮਹਾਨ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਤਕ ਅਸੀਂ ੧੦,੦੦੦ ਰੁਪਿਆ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੰਦੇ ਵਜੋਂ ਵਸੂਲ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਰਾਂਟ ਦੇਣੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ੬,੦੦੦ ਰੁਪਿਆ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਤੇ ੫,੦੦੦ ਰੁਪਿਆ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਲ ਲਈ ੩,੫੦੦ ਰੁਪਏ ਦੀ ਗਰਾਂਟ ਦੇਣੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਵਸੂਲ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਦਿੱਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ੫੦੦ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਇਸ ਸਾਲ ਅਸਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ।

ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਇਸ ਤੁੱਛ ਜਿਹੀ ਰਕਮ ਨਾਲ ਅਸਾਂ ਕੰਮ ਆਰੰਭ

ਦੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਦੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਕਲਾ ਪਰਦਰਸ਼ਨੀ ਦਾ
ਉਦਘਾਟਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

‘ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਨ, ਅਕਾਡਮੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਣ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਸੀਂ ਰਾਜ-ਸਰਕਾਰ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ, ਦੂਜੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਜਨਾਂ ਤੇ ਆਸ ਰਖੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ।’

ਵਾਰਸਕ ਰੀਪੋਰਟ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਪਿੰ: ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਭਾਸ਼ਣ ਪੜ੍ਹਿਆ :-

ਭਾਸ਼ਣ

(ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਪਰਧਾਨ ਜੀ, ਬੀਬੀਓ ਤੇ ਸੱਜਣੋਂ,

ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਲੱਭਿਆ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹਲ, ਅਰਥਾਤ ਰੀਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ (Regional Formula) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਇਸ ਹਲ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਜਨ ਸੰਘ ਨੇ ਪਰਗਟ ਤੌਰ ਪੁਰ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ੧੫੨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਲ ਨੌਂ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤਿੰਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸੀਟਾਂ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੀ ਹੈ। ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਅਤੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਜਾਣੇ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਇਕ ਭੁਲੇਖੇ ਜੋ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਇਸ ਪਲੈਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਭੁਲੇਖਾ ਇਹ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਈ। ਮੈਂ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਕਈ ਵੇਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਖੋਜ-ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕ “ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ”

ਕੋਈ ਦੇ ਕੁ ਸੌ ਸਫੇ ਦੀ ਛਾਪੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ
 ਚਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ
 ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ
 ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਦਰੀ ਨਿਊਟਨ ਨੇ ੧੮੫੧ ਈ: ਵਿੱਚ ਇਕ
 ਵਿਆਕਰਣ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ :

“ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ, ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖੀ
 ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗਲ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ ਕਿ
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹੱਥ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਅੱਖਰ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਥੋੜੀ
 ਵਿਲਖਣਤਾ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ਪੈਂਤੀ
 ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘਟੋਂ ਘਟ ਇੱਕੀ ਪੁਰਾਣੇ ਉਕਰੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ, ਚਾਹੇ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤੀ
 ਬਦਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤੰਨ ਪੰਜਵੀਂ
 ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਪੂਰਵ-ਈਸਾ ਤੀਕ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਤੀਜੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਪੂਰਵ-ਈਸਾ ਤੀਕ।”

ਲੁਧਿਆਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ੧੮੫੨ ਈ: ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ
 ਛਾਪੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ :-

“ਅੱਖਰ ਜੋ ਇਸ (ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ) ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਮ
 ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਗੁਰਮੁਖੀ’ ਹੈ।”

ਡਾਕਟਰ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ
 ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿੱਤ’, ਸ੍ਰੀ ਦੁਨੀ ਦੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ’,
 ਅਤੇ ਗੁੰਅਰਸਨ ਨੇ ‘ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਰਵੇ’ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕੀਤੀ
 ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਰਘੂਵੀਰ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ
 ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ੧੯੩੬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿੱਚ
 ਐਉਂ ਲਿੱਖਿਆ ਹੈ :-

“ਦੇਵਨਾਗਰੀ (ਜੋ ਹਿੰਦੀ, ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਨੈਪਾਲੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਹੈ), ਸ਼ਾਰਦਾ,
 ਤਿਬਤੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਉੜੀਆ, ਮੇਵਾੜੀ, ਨੰਦੀ ਨਾਗਰੀ, ਟਾਕਰੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ
 ਆਦਿ ਲਿਪੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਤੋਂ, ਜੋ
 ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਪਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ
 ਆਧੁਨਿਕ ਲਿਪੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ

ਲਿਖਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਸਕਦੇ। ਮੁਕਦੀ ਗਲ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਲਿਪੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕੀ ਹੈ? ਕਈ ਵੇਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਹਾਨੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਓਪਰੀ ਲਿਪੀ ਵਰਤਣ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮੱਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਸੁਖਮ ਭਾਵ ਤੇ ਖਿਆਲ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਰ ਬਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”

ਵਡੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਗੱਲ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਖੁਦ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਇਸੀ ਨੇ, ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਉੱਚ ਪਾਇਦਾ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ‘ਪਦਮਾਵਤ’ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਨੁਸਖਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਰੋਮਨ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਆਖਰ ਉਰਦੂ ਹੈ ਕੀ? ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹਿੰਦੀ! ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ : ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਲਿਪੀ ਦਾ ਹੀ ਭੇਦ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ— ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਨਵੇਕਲੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਣ ਕਰ ਬੈਠਾ। ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਸਰ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ?

ਸਿੱਧ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਛਾ ਜਾਣ ਤੇ ਸਿੰਧੀ ਲਿਪੀ ਜੋ ਮੀਰ ਕਾਸਮ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਉਡ ਗਇਆ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਉਸ ਬੋਲੀ ਲਈ ਵਰਤੀਣ ਲਗ ਪਈ। ਜੇ ਸਿੱਖ

ਗੁਰੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਨਾ ਵਰਤਦੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹਾਲ ਇਸ ਲਿਪੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਹੀ ਪਰਧਾਨ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਤਾ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਮ ਲੇਵਾ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀ ਬੋਲੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਣ ਲਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਕਦਮ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੱਧ ਰਹੀ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਵਿਰੁਧ ਵਿਦੋਹ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਆਖਰ :

‘ਘਰ ਘਰ ਮੀਆਂ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ
ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਹਾਰੀ’

ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਰਦਾ ?

ਹੁਣ ਰਹਿਆ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ। ਮੈਂ ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਫ਼ੈਲੋ ਬਣਿਆ ਸਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਤੇ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਤੀਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰ ਪਰਧਾਨ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਕਠਿਨ ਮੀ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤੋਂ ਲਾਹ ਸਕਦੇ। ਸਰ ਸ਼ਹਾਬੁੱਦੀਨ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਲਹੱਕ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਇਹ ਯੂਨੀ-ਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਰਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਨਿਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਾਫ਼ੀਸ਼ੈਂਸੀ, ਹਾਈ ਪ੍ਰਾਫ਼ੀਸ਼ੈਂਸੀ ਅਤੇ ਔਨਰਜ਼-ਇਨ-ਪੰਜਾਬੀ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਸੀ। ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੈਟ੍ਰੀਕੁਲੇਸ਼ਨ, ਐਫ਼. ਏ. ਜਾਂ ਬੀ. ਏ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਹੀ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਨਿਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਰਨ। ਪਰ ਅਸਲੋਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਅਜੇ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਇਧਰ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਅਗਸਤ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀਆ ਪ੍ਰਾਂਤ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜੂਨ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਇਕ ਫਿਰਤੂ ਦਿੱਠੀ ਕੱਢੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :—

“ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਮਾਤ-ਬੋਲੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪੀ ਜੋ ਵਰਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਉਹ ਜਾਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ। ਜਿਹੜੇ ਸਕੂਲ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਰਤਣਗੇ ਉਹ ਤੀਜੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਇਕ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਤੇ ਇਕੁਰ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਾਲੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੀ।”

ਸੰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਲਿਪੀ ਸਿਖਣੀ ਕੁਝ ਬੋਝ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਨੇ ਮਲ ਲਈ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਲਿਪੀਆਂ ਸਿਖਣੀਆਂ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਹੀ, ਜਦੋਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਲਿਪੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਅਤੇ ੧੯੪੮ ਜੂਨ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਫ਼ੈਕਲਟੀਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੈਕਲਟੀਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਰਥ ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹਿੰਦੀ, ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ, ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਦੋ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਣਾ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕਿ ਝਗੜੇ ਦੀ ਭੱਠੀ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਹੁਣ ਰਹਿਆ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਤਿੰਨ ਲਿਪੀਆਂ, ਦੇਵਨਾਗਰੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਰੋਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰ ਬੰਗਾਲੀ, ਉੜੀਆ, ਤਾਮਲ, ਤੇਲਗੂ, ਕਨਾਡਾ, ਮਲਯਾਲਮ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਸਭ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਹੋਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀ ਸਿਖਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਭਾਰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਤਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਰੋਮਨ ਲਿਪੀਆਂ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਾ ਸਿਖਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਬਗ਼ੜਾ ਕਿਉਂ? ਲੁਤਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਿਪੀ ਦਾ ਬਗ਼ੜਾ ਉਹ ਸੱਜਨ ਉਠਾ ਟਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਦਸ ਦੇ ਭਾਗ!

ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਨਿਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੰਗਾਲ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ, ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਹਰ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ! ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਉੱਘੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ, 'ਮਾਤ-ਬੋਲੀ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੰਮ ਪੈਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਾਪੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ!' ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਪਤੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪਰਸ਼ਾਦ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਧਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹੋ ਹੀ ਬੱਚਾ ਫ਼ਰਾਂਸ, ਜਰਮਨੀ ਜਾਂ ਨਾਰਵੇ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਰੀ-ਬੋਲੀ ਉਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਬੋਲੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੰਨੀ ਜਾਏਗੀ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਜੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਪਰਚਾਰ ਹੋ ਗਇਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵੀ ਇਹੋ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ? ਜਾਂ ਨਿਰਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਵੈਰ ਹੈ?

ਕਈ ਵੇਰ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨਾਲੋਂ ਅਮੁਕੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਚੰਗੇਰੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਜਾਣਦੇ

ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਵਖਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਵਖੋ ਵਖ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਅੱਖਰ ਘੜੇ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਚ ੧੪ ਸਵੱਰ ਮੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਵਿਸਰਗਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ੩੩ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੁੱਤ ਵੀ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਵਿਚ ਰਿ, ਰੀ ਅਤੇ ਲ੍ਰ, ਲ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਛੱਡ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੀਰਘ ਆ, ਈ, ਉ, ਏ, ਅਯੀ, ਓ, ਅਉ ਇਹ ਸਾਦੇ ਸਵੱਰ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਸਵੱਰਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੋ ਕੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਦੇ ਸਵੱਰ ਕੁਲ ਤਿੰਨ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ, ਜੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿੱਦਮਾਨ ਹਨ। ਦੋ ਆਵਾਜ਼ਾਂ 'ਐ' ਤੇ 'ਓ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਅਤੇ 'ਅਈ' ਅਤੇ 'ਅਓ' ਛੱਡ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਵੱਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਂ ਲਾ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦਸ ਦੀਆਂ ਦਸ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਸਾਦੀਆਂ ਤੇ ਰਲਵੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੰਮੀ, ਥ ਤੇ ਞ ਦੀ ਥਾਂ 'ਖ' ਜਾਂ 'ਛ' ਅਤੇ 'ਸ' ਵਰਤਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ੜ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਵੀਂ ਉਪਜ ਪਈ ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ੩੧ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਇਕ 'ੜ' ਕੁਲ ੩੨ ਵਿਅੰਜਨ ਤਿੰਨ ਸਵੱਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੈਂਤੀ ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੀਨ, ਜ਼ਾਲ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ, ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਪਤਭਾਵ ਹੈ। ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ض ; ن ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਖਰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ث س ص ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ 'ਸ' ਹੀ ਹੈ।

غ-ك-ق-ع-ح-زى (يئى معروف و مجهول)
 ਦੇ ਛੇਦ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਵਖਰੇ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ e ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੋ Set, Bet, Get ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਠੀਕ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਘੜੀ ਗਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਉਪਜੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿੰਦੀ ਆਦਿ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਹੋਰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ

ਵੀ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਯੂਰਪੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਰੋਮਨ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਨੁਕਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਚਾਰਣ ਵੀ ਠੀਕ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਬਿਦੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਤੋੜ ਫੋੜ ਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸ: ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦਾ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ :-

- (੧) ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਅੱਖਰ ਸਾਂਝੇ ਹਨ।
- (੨) ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।
- (੩) ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਚੌਦਾਂ ਅੱਖਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।
- (੪) ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਚੌਦਾਂ ਅੱਖਰ ਕੁਝ ਕੁਝ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਜੇ ਟਾਕਰੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਲ :-

- (੧) ਪੰਦਰਾਂ ਅੱਖਰ ਸਾਂਝੇ ਹਨ।
- (੨) ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ।
- (੩) ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਕੁਝ ਕੁਝ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ
- (੪) ਅੱਠ ਅੱਖਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਟਾਕਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਟਾਕਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਟਾਕਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਸੋਮੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਸਨ, ਪਰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਦਾ ਸਾਕ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਦੇ ਵੀ ਵਧੀਕ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਸੱਤ ਅੱਖਰ ਸਾਂਝੇ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜੇ ਟਾਕਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਅਪੜਦਾ।

ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਘਣਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ, ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨੀ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲੈਣਾ ਹੈ । ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

“A change in script is a very vital change for any language with a rich past, for the script is the most intimate part of its literature. Change the script and different word-pictures arise, different sounds and different ideas. An almost insurmountable barrier is put up between the old literature and the new, and the former becomes a foreign language that is dead.”

“ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਜਿਸ ਦਾ ਭੂਤਕਾਲ ਫਲਿਆ ਫੁੱਲਿਆ ਹੈ, ਲਿਪੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਲਿਪੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿਖੜ ਅੰਗ ਹੈ । ਲਿਪੀ ਬਦਲ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ ਸਾਮੁਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ; ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਖਿਆਲ । ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਨਾ ਸਰ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਆ ਖੜੋਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਸਾਹਿੱਤ, ਇਕ ਬਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਜੋ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ) ਪਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਗੁੰਦ ਸਕਦਾ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਸੰਬੰਧ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਅੱਖਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਗਏ ਹਰਦਵਾਰ, ਅਮਰ ਨਾਥ, ਕਾਂਗੜਾ ਆਦਿ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ, ਪਾਂਡਿਆਂ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਹੁਸਤੋਖਰ ਛੱਡ ਆਏ ਸਨ, ਜੋ ਲਾਲਾ ਸ਼ਿਵਦਿਆਲ ਸਾਹਿਬ ਸਿਠ, ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਔਫ ਸਕੂਲਜ਼ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਉਹ ਅੱਖਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ । ਇਹ ਉਹ ਅੱਖਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਵਾਂ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੂਲੂ ਲਾਹੁਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੋਰੀ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਗੇ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਤਕਰਾਰ ਪੁਗਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਆਓ, ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਰਲ ਕੇ ਰਹੀਏ, ਅਤੇ ਦੇਸ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲਈਏ ਅਤੇ ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨਾ ਜਗਾਈਏ।

ਪਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ

(ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕਾਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਹੇ, ਫ਼ੌਲਾਦ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਂਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਹਿੱਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੂਚਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਹੋਈਆਂ ੧੪ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਯੋਗ ਪਰਫੁਲਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਭ ਪਾਸਿਉਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਕ ਉੱਨਤੀ ਵਲ ਵਧ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਅਗੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਤੇ ਬਗ਼ੜਾ ਛੇੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਅਟਕਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁਲਕ-ਧੋਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਮਰਹਟੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਭਾਗ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਕੀ ਡਰ ਹੈ ?

ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ 'ਸੱਚਰ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ' ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ 'ਪੈਪਸੂ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ' ਲਾਗੂ ਹੈ। ਸਤਿਆਗ੍ਰਹ ਦੀ ਧਮਕੀ ਹੇਠ ਆਰਯ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰ ਸੱਚਰ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਘੜਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਯਤਨ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਬੜਾ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਕਲਾ ਪਰਦਰਸ਼ਨੀ ਦਾ
ਉਦਘਾਟਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਸਤਕ ਪਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ
ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਰਯਾ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਹੀਂ
 ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸ
 ਗਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਰਯਾ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਦੀ ਯੋਗਤਾ
 ਬਾਰੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਣ, ਨਾ ਕਿ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹ
 ਨਾਲ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ
 ਨੂੰ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ
 ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣੀ ਹੈ, ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ
 ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਇਕ
 ਭੁੱਲੜ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਤ੍ਰੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਰਵਾਈ
 ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਲਿਪੀ
 ਨਹੀਂ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ
 ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੋਵੇਂ ਸਿੱਖਣ, ਕਿਉਂਜੋ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਇਆ
 ਹੈ। ਕੇਵਲ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਭਾਵੁਕ ਖੇਤਰ ਤੇ
 ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਸਕਣਗੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਅੱਜ ਸਦਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਣ

(ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ)

ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ
 ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਮੰਤਰੀ ਸ: ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ
 ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਕੈਰੋਂ ਜੀ
 ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਗੜਾ ਮੁੜ ਖੜਾ ਕਰਨ ਲਈ
 ਇਕ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸੰਨਆਸੀ,
 ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਮਹਾਤਮਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ
 ਦਾਹਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗਲ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ
 ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ
 ਦੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾਂ ਧੱਕਾ ਲੱਗਣ ਦਾ

ਖਤਰਾ ਹੈ । ਤੁਸਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿ ਕੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣੇ । ਉਸ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਰੁਧ ਜਲਸੇ, ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਸਗੋਂ ਚੁਪ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ।

ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਕੈਰੋਂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਜੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵੀ ਉਹ ਹੋਣ, ਜੋ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ? ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਰਫੁਲਤਾ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰਨਗੇ । ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਕੈਰੋਂ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਹਿਰੀਕ ਚਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰਨ ।

ਕਲਚਰਲ ਸ਼ੋ

੨੫ ਮਈ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ੯ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਯਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਸਟੇਟ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੈਰਾਇਟੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੋਂ ਸ. ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਹਾਇਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਣ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ । ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਰਤ ਬੰਧਨਾ (ਮਹਿੰਦਰਾ ਕੰਨਿਆ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ), ਕੌਰਸ ਗਾਣਾ (ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ, ਸਿਵਲ ਲਾਈਨਜ਼ ਪਟਿਆਲਾ), ਹੀਰ ਰਾਂਬਾ ਦੁਗਾਣ (ਮਹਿੰਦਰਾ ਕੰਨਿਆ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ) ਵਿਸਾਖੀ (ਨਾਚ—ਗਗਨਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਭੰਗੜਾ (ਹਰਪਾਲ ਤੇ ਕਮਲੇਸ਼) ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਗਇਆ । ਹਾਸ-ਰਸੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਾਮੋਫੋਨ (ਕਲਾਕਾਰ ਪਬਲਿਕ ਰੀਲੇਸ਼ਨ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਪਟਿਆਲਾ) ਸਲਾਹਿਆ ਗਇਆ । ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਭੰਗੜਾ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ ।

ਵਿਭਾਗੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ੨੬-੫-੫੭ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ੭ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੯

ਵਜੋ ਤਕ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਪਹਿਲੀ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਧਿਆਪਕ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਮਾਨ ਗਿ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ—

(ੳ) ਅਧਿਆਪਕ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਰਾਜ਼' ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਭਰਨ ਤੇ ਉਚਾਰਣ ਨੂੰ ਸੁਧ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਣੀਕ ਬਣਾਣ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਈ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ ਅਰੰਭੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਮੁਕਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਔਕੜ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਵਖੋ ਵੱਖ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਾਮੁਣੇ ਰਖ ਕੇ ਦਰਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਭਾਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ :-

ਮਤਾ ਨੰ: ੧

ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਰੀਫ੍ਰੈਸ਼ਰ ਕੋਰਸਾਂ ਅਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਅਧਿਆਪਕ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਢੰਗਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਆ ਕਰਨ।

ਵਲੋਂ : ਸ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰੋੜੁਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਸ. ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ

ਮਤਾ ਨੰ: ੨

ਇਹ ਗਲ ਬੜੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੰਤੋਸ਼-ਜਨਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ

ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਅੱਜ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਬੀ. ਏ. ਤਕ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੀ ਰਖੇ ਜਾਣ। ਚੰਗੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਤੇ ਗਰੇਡ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।

ਵਲੋਂ : ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ।

ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ.।

ਮਤਾ ਨੰ: ੩

ਤੀਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਆਏ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਪਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੀਰੀਅਡ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿਸਾਬ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਈ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਕਰਨ।

ਵਲੋਂ : ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਰਾਜ'।

ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਪ੍ਰੋ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ।

(ਅ) ਪੱਤਰਕਾਰ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਇਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ' ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਬਹਿਸ ਹੋਈ। ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਸੰਪਾਦਕ 'ਵਰਤਮਾਨ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਕ ਸੋਚ ਭਰਿਆ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ :-

ਪਹਿਲਾ ਮਤਾ :

ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉਚੇਰਾ ਚੁਕਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ

ਲਾਈਨੋ ਟਾਈਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੇ ਮੁਲ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰੇ ।

ਦੂਜਾ ਮਤਾ :

ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸ਼ਤਹਾਰ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨ ਕਰਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਰਵਾ ਰਖਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ।

ਤੀਜਾ ਮਤਾ :

ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇੱਕਤਰਤਾ ੧੬ ਜੂਨ, ੧੯੫੭ ਨੂੰ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾਈ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ।

(ੲ) ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ੨੫-੯-੫੬ ਨੂੰ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ) ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਠੀਕ ੯ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਸਟੇਟ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਆਡਿਟੋਰਿਅਮ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ । ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ । ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਟੇਨਿੰਗ ਕਾਲਿਜ ਫਾਰ ਵੁਮੈਨ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਆਹੂਜਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਲੇਖ 'ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲੋੜਾਂ' ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਇਹ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਰਫੁਲਤਾ ਲਈ ਇਕ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਧਾਰ ਲਏ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਆ ਕਿ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੂਲ-ਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਪਰਸਿੱਧ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸ. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ । ਇਹਨਾਂ ਕਹਿਆ ਕਿ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ

ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਤਾ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਨ ਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਸਲ ਘੜਨਹਾਰੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਲੀਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਕੈਂਪ ਕਾਲਿਜ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇਕ ਲੇਖ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਭੁਲੇਖੇ ਤੇ ਘਾਟੇ' ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਇਆ*। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰੜੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗਿਲਾ ਸੀ ਕਿ ਸੋਖੋਂ ਤੇ ਨਰੂਲੇ ਵਰਗੇ ਲੇਖਕ, ਜੋ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਫਾਰਮੂਲੇਸ਼ਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮਨੁਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗ਼ਲਤ ਸੰਬੰਧ ਚਿੱਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਵਾਂਜੀਆਂ ਸੁਫਨ-ਉਡਾਰੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਕ ਜੋ ਸਾਹਿੱਤ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਟੀਚੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੋਖੋਂ ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀਤ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ' ਨੇ ਆਪਣਾ ਲੇਖ 'ਹਾਸ਼ਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ' ਪੜ੍ਹਿਆ*, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਸੀ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪਰਗਟਾਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ :—

ਮਤਾ :

ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮਗਾਮ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਬੜੇ ਖੇਦ ਨਾਲ

*ਪੂਰੇ ਲੇਖਾਂ ਲਈ ਦੇਖੋ ਆਲੋਚਨਾ—ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਕ ੧, ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੭

ਕਹਿਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਕਾਸ਼ਕ ਆਪਣੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਜਰਤ (ਰਾਇਲਟੀ) ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ । ਲਿਖਾਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦਾ ਅਖਲਾਕੀ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਕਲੀਫ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਕਰਨ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਹਰ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਪਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਸੋਗੰਦ-ਪੱਤਰ (Declaration) ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਿਆ ਕਰਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾਇਲਟੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਹਨ, ਤੇ ਇਹ ਕਿ ਅਜੇਹਾ ਸੋਗੰਦ-ਪੱਤਰ ਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ।

(ਸ) ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਪ੍ਰੋ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ (ਖਾ: ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਡੇਢ ਵਜੇ, ਸਟੇਟ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ । ਕੋਈ ਵੋ ਢਾਈ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਆਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ :-

ਮਤਾ ਨੰ: ੧

ਅੱਜ ਦੇ ਜੁਗ ਵਿਚ ਰੇਡੀਓ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਦੇ ਤਰ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਖਾਇਆ ਕਰਨ । ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬਲ ਰੁਚੀਆਂ ਜਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੨

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਟੰਗ-ਮੰਚ ਬੜੀ ਪਿੱਛੇ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਟੰਗ-ਮੰਚ ਤੇ

ਖੇਡੇ ਜਾਂਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਹੂਲਤ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਨਾਟਕ ਮੰਡਲੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਪਰਿਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ-ਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਰਤ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨਾਟਕ-ਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਜਨਤਾ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪਰੀਚਤ ਕਰਾਉਣਾ ਹੋਵੇ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੩

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅਪਣਾਇਆ ਨਾ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ, ਇਹ ਉੱਨਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਹਰ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪਰਫੁਲਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੰਗੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਖੋਜ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦੇਵ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਸੁਤੀਆਂ ਸੇਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿੱਤਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਭੂਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੪

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਜਿਹੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਮਾਣੀਕ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭਾਰੀ ਔਕੜ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕੱਤਰਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪਰਮਾਣੀਕ ਅਤੇ ਸੁੰਤਲਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੫

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ। ਅੱਜ ੬

ਮਸ਼ੀਨੀ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਜੁਗ ਵਿਚ ਫਿਲਮਾਂ ਬੜੀ ਵਿਦਿਅਕ ਕੀਮਤ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕੱਠ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿੱਤ ਚੰਗੇ ਮਿਆਰ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੋਰਡ ਮੁਕਰਰ ਕਰੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਵੇ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੬

ਪੁੰਗਰਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਛਪਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਧੜੇਬਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਘਟੀਆ ਮਿਆਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਛਾਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕੱਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਉਹ ਪੁੰਗਰ ਰਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਪਜਿਆ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਉਣ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੭

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਸੂਝ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਐਮ. ਏ., ਬੀ. ਏ. ਆਨਰਜ਼ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੇ ਕੌਰਸ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਪਰਸਿਧ ਸ਼ਾਹਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੇ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਦੂਜੇ ਦਿ

੨੬ ਮਈ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ

ਮਤਾ ਨੰ: ੧

ਤੀਜੀ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਡਵੀਯਨ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਉਥੇ ਮੁੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਭਾਸ਼ਾ-ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ੧੯੬੦ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰੀਜਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਰਚਲਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਚਾਲੂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖ-ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਯੋਗ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਡਵੀਯਨ ਵਿਚ ਉਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੀਯਤ ਕਰੇ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਯੋਗਤਾ ਰਖਦੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਜਾਰੀ ਰਹੇ।

ਵਲੋਂ : ਸ. ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਧੂ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.।

ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਰਦਾਨ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੨

ਅੱਜ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਰੀਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ੧੨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ, ਦੋ ਅੱਡ ਅੱਡ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਸੋਚ ਸਕਣ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਫੁਲਤਾ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ।

ਵਲੋਂ : ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ।

ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ।

ਮਤਾ ਨੰ ੩

ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਢੇਰ ਚਿਰ

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਖੁਲੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ, ਸਵਾਰਾਤ ਕਮੇਟੀ
ਇਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪਤਵੰਤੇ ਅਗਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਣ
ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ (ਦੇਖੋ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ-ਪ੍ਰੋ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਪ੍ਰੋ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋ. ਹਰਬਲ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਤੋਂ ਅਰੰਭੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੌਸ਼ਲ ਸ਼ਬਦ-ਰਤਨਾਕਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਛਾਪ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਆਦਿ। ਪਰ ਚੰਗੀ ਲੰਮੀ ਉਡੀਕ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਹਾਲੀ ਤਕ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤਿਖੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮੌਲਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉੱਤਮ ਕਿਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਆਦਿ ਦਾ ਜੋ ਕੰਮ ਵਿਉਂਤਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਵਿਘਨਤਾ ਨਾਲ ਚਲਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਕਿ ਦਫਤਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਕਾਰਡ ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਲਥਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਧੂ ਸਟਾਫ਼ ਰਖ ਲਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਸਟਾਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਰੰਭੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖ ਸਕੇ।

ਵਲੋਂ : ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ।

ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੪

ਅੱਜ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰੀ ਛੇਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਨਿਰਾ ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਲੋਂ : ਪ੍ਰੋ: ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ।

ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਪ੍ਰੋ: ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੫

ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਯੋਗ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀਆਂ ਪਰਵਾਣਤ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫੇ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਫਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਫਲ ਅਨੁਵਾਦ, ਸਿੱਧਾ ਮੌਲਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ।

ਵਲੋਂ : ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ।

ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ'।

ਮਤਾ ਨੰ: ੬

ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਇਹ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ-ਰਾਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਲਈ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਾਂਗ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਯੋਗ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਖੇਦ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁਕਿਆ।

ਵਲੋਂ : ਪ੍ਰੋ: ਸ਼ੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ।

ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਪ੍ਰੋ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਵੀ. ਐਨ. ਤਿਵਾੜੀ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੭

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਛਾਪੇ-ਮਾਨੇ ਦੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤਾ ਸਾਹਿੱਤ 'ਹੱਥ-ਲਿਖੀਆਂ' ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਾਹਿੱਤ ਖਰੜਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਖਿੰਡਿਆ ਪਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੱਥ-ਲਿਖੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅੱਧੀ ਪਬਲਿਕ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਖਿੰਡੀ ਪੁੰਡੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਪਾਰਖੂਆਂ ਸਾਮੁਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੈਕਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਢੂੰਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋ-ਸਟੈਟ ਕਾਪੀਆਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚਾਹਵਾਨ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੋਵੇ।

(ਅ) ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡਮੁਲਾ ਭਾਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਪੁਸਤਕਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਪਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਉਸ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀਆਂ ਮਾਈਕਰੋ ਫਿਲਮ ਜਾਂ ਫੋਟੋ-ਸਟੈਟ ਕਾਪੀਆਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਖੋਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ।

ਵਲੋਂ : ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ।

ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ : ਪ੍ਰੋ: ਕੇ. ਸੀ. ਗੁਪਤਾ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਤਰੀ ਮਾਲ, ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ
ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਖੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ
ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੮

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ-ਜਨਕ ਕੰਮ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਸਫਰ ਖਰਚ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੯

ਪੰਜਾਬ (ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪਾਕਸਤਾਨੀ) ਵਿੱਚ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾ-ਲੇਖ, ਪੱਤਰ ਤੇ ਸਿੱਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਲਿਪੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਚਾਨਣਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜਾਂ ਇੱਕਲਿਆਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਖ ਕੇ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਜੋ ਲਿਪੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਪਏ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦਾ ਨਿਸਤਾਰਾ ਹੋ ਸਕੇ।

(ਅ) ਅਜਿਹੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਹਨੂਰ ਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਵਿਭਾਗ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਪਰਬੰਧ ਕਰੇ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੧੦

ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਆਯੁਰਵੈਦ ਵਿਦਿਆ ਪੀਠ ਵਿੱਚ ੧੯੫੦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤੱਕ ਆਯੁਰਵੈਦਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਹ ਮਾਧਿਅਮ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਨੌਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ੩੨੦੦੦ ਵੈਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੁਰਵੈਦਕ ਵਿਦਿਆ ਪੀਠ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵੈਦਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਖੇ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੧੧

ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਬਲਿਕ ਰੀਲੇਸ਼ਨਜ਼ ਤੇ ਪਬਲਿਸਿਟੀ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਰਾਹੀਂ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਦੀ ਟੇਪ-ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਵਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਧਿਯਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਨੋਟ:— ਉੱਪਰ ਦਿਤੇ ਨੰਬਰ ੧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੰਬਰ ੧੧ ਤੱਕ ਦੇ ਮਤੇ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਭਾਸ਼ਣ

(ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ)

ਇਹਨਾਂ ਮਤਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਤਰੀ ਮਾਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਰਯਾ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰਾਂ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨਾ ਮੰਗਣ ਜੋ ਰੀਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਦੇ ਹੀ ਉਲਟ ਹੋਣ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ 'ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀ' ਪ੍ਰਾਂਤ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰੀਜਨ 'ਇਕ-ਭਾਸ਼ੀ' ਹੋਣਗੇ। ਆਰਯਾ ਸਮਾਜੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮੰਗ ਕਿ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੋਹਾਂ ਰੀਜਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਖੇ ਜਾਣ, ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ 'ਇਕ-ਭਾਸ਼ੀ' ਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ 'ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀ' ਇਲਾਕਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਰਿਆਇਤ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਰੀਜਨ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਰੀਜਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮੰਗ ਉੱਠ ਖਲੋਵੇਗੀ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਰੀਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦਵਾਰਾ ਹਾਸਲ ਹੋਏ ਚੰਗੇ ਸਿੱਟੇ ਸਭ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਾਫ਼-ਬਿਆਨੀ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਕੈਰੋਂ ਜੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਟੈਕ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂ ਰਹੀਏ ਤੇ ਰੀਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਵਾ ਬੈਠਾਂਏ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਹੋਏ ਮਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ

ਕਹਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅੱਖੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਫੰਡ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਪੈਣ ਤਾਂ ਵੀ ਕਰ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਹ ਬੋਲੀ ਤੇ ਉਹ ਲਿਪੀ ਹਨ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਝਖੜਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਆਰਯਾ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇਸ ਨਵੀਂ ਧਮਕੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰੇ ਸਾਹ ਸਤ ਨਾਲ ਝਲ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਹੁਣ ਇਕ ਰਾਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਸੋ, ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰੀਜਨ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਬੰਗਾਲ, ਉੜੀਸਾ ਜਾਂ ਤਾਂਮਲ ਨਾਡ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਹੈ।

ਅਗਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਮਤਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲੋਂ ਪੰਜ ਪਤਵੰਤਿਆਂ (ਪ੍ਰੋ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਬੋਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੱਜਣ) ਨੇ ਅਗਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਹੋਈ।

ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ

੨੬ ਮਈ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਢੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਇਕ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ' ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਤੁਲਸੀ', ਸ਼੍ਰੀ ਬਰਕਤ ਰਾਮ 'ਯੁਮਨ', ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਭਾਯਾ, ਸ਼੍ਰੀ ਦਿਆਲ ਚੰਦ ਮਿਗਲਾਣੀ, ਸ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ 'ਉਪਾਸ਼ਕ', ਪਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ, ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਜਰਾਜ, ਸ਼੍ਰੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਵੰਤਾ', ਸ਼੍ਰੀ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ 'ਨਾਜ਼ਿਮ' ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਇਆ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਟੋਪ ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਹੋ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਾਲੰਧਰ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬ੍ਰਾਡਕਾਸਟ ਹੋਈਆਂ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਪਇਆ।

ਏਡੀ ਵਡੀ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ
ਸਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਸਿਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਇਨ
ਇੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ।

ਨੋਟ :- ਤੀਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਰਕਮ ਤੇ ਖਰਚ ਦਾ
ਵੇਰਵਾ ਵਖਰਾ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ

ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ,

ਲੁਧਿਆਣਾ।

੩੦ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੫੭

ਭੁੱਲ ਦੀ ਸੁਧਾਈ

ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਪੱਤਰਕਾਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ
ਪਰਧਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਗਲਤ ਛਪ ਗਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ,
ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਭਾਗੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ
ਪਰਧਾਨ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮੁਬੈਲ ਸਨ। ਪਾਠਕ ਜਨ ਸੋਧ ਲੈਣ। ਭੁੱਲ ਲਈ
ਲੇਖਕ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ

ਨਵੀਨ ਸਮੀਖਿਆ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਮੀਖਿਅਕ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਮੰਤਵ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਭੰਡੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਚੀ ਕੋਈ ਅਲੌਕਿਕ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀਤਿਆ ਸਮਾਂ ਦੋਮਾਂਚਿਕ ਭਾਂਤ ਸੁਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਵਰਤਮਾਨ ਕੋਝਾ। ਇਹ ਇਕ ਭਾਂਤ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸੁਖਾਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਭਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਗਾਮੀ; ਪਿਛਾਂ ਖਿਚਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਧਰਮ, ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਆਚਾਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦੇ ਦਾਵਿਆਂ ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ, ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰਾਂਗ-ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਦੇ ਬੀਮਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ, ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਧੂਰੇ ਕਹਿਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋਗ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਮੰਨਣ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰੋਗੀ ਤੇ ਸ੍ਰਾਂਗੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਸਾਭੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਚੋਖੀ ਮਧਾਣੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਜਿਹੜੇ ਆਦਰਸ਼ ਤਾਂ ਸਾਮਵਾਦ ਜਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨੂੰ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਪੁਰਾਣੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੂੰ ਜਾਂ ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਸਲਾਹੁਣਾ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਜਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭੰਡੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸ੍ਰਾਂਗੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਜੋ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਕੇ ਸੋਵੀਅਤ ਰੂਸ ਤੇ ਲੋਕ-ਚੀਨ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ।

ਐਨ ਇਸੇ ਭਾਂਤ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਮੀਖਿਅਕ ਰੁਚੀ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ^{ਕੀ} ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ ਪਰਤੀਤ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਨਾਹਰਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ, ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਆਦਿ ਤਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ, ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਗਰਗਾਮੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਤਿਗਾਮੀ ਹਨ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਗਰਗਾਮੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਾਲੀ ਇਹ ਕਹਿਣ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਕਿ ਮਾਰਕਸ-ਵਾਦ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਗਾਮੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਇਸੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਚਲਦਾ ਰਹਿਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਮੰਜ਼ਲ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਕਿਰਤ 'ਕਲਾਕਾਰ' ਉੱਤੇ ਮਿਥਿਆਚਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਗੌਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵੇਂ ਅਗਰਗਾਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਵਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਨ, ਗਲਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਮੀਖਿਆਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਰ ਅਗਰਗਾਮੀ ਲਿਖਾਰੀ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਕੰਵਲ' ਜਹਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਰਾਹ ਲੰਘਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਾਲ ਵਿਚ ਕਾਲਾ ਭਾਸਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਪਟਿਆਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਤੇ ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਪਕੇਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਮੈਂ ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਾਹਿੱਤ ਨਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਰਵ-ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਪਦਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾ-ਸੂਝ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਉਮੈ ਵਧੇਰੇ, ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਸਮਾਰ ਖ਼ਾਨ ਬਣਨ ਦਾ, ਸਾਹਸ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਰੁਚੀ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਵੇਲੇ ਚਲ ਪਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਡਰਾਈਡਨ ਨੂੰ, ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੋਪ ਨੂੰ ਇਸ ਰੁਚੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਗੱਦ ਵਿਚ ਪਰਹਾਸ ਲਿਖਣੇ ਪਏ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਡਜ਼ਵਰਥ, ਬਾਇਰਨ ਤੇ ਕੀਟਸ ਆਦਿ, ਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭੰਡੀ ਕਰਵਾਣੀ ਪਈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣੇ ਪਏ।

ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਣ ਸਾਹਿੱਤ ਸਮੀਖਿਆ ਵਿਚ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਹੁਣ ਇਸ ਰੁਚੀ ਦਾ ਭਰਮਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ

ਸਕਦਾ; ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਵ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਸਾਡੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਾਲੀ, ਇਤਨਾ ਸੁਰਿਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੁਭਾਵ ਦੀ ਕੁਝ ਸੰਭਵ ਸਿਖਿਆ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ 'ਵਾਰਿਸ' ਉਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਇਥੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਢ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ : 'ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਨਾਟਕ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੂੰਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।.....ਦੋ ਸਮਾਜਕ ਰੋਆਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ। ਇਹ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਦਾਅ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ, ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸਿੱਟੇ ਕੀ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਮੁਖ ਲੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ—ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਵਕਤ ਟਪਾ ਦੇਣਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਤਰਤਾ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਕਰਕੇ ਸੀ, ਸਾਹਿੱਤਕਾਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।'

ਪਰ ਜੇ ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰੁਚੀ ਕੁਰੁਚੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਮਿਥਿਆ-ਦੂਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ 'ਵਾਰਿਸ' ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੈ : "ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਬਦਾਲੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਲਾਹੇਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। (ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਰਨਗੇ।)

... ..ਖ਼ਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਨੇ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਜਿਧਰੋਂ ਲੰਘਦੀ ਐ, ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਜਾੜਦੀ ਐਂਦੀ ਐ। ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵੀ, ਡਾਕੂ ਧਾੜਵੀ, ਇਸ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਨੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪਾਸ ਤੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਲੰਘਣਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਖ਼ਬਰਦਾਰੀ ਰਖੋ।"

ਕੀ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੂੰਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਉਸ ਜੱਥੇ ਦਾ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ?

ਪਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ। ਤੀਜੇ ਐਕਟ ਦੀ ਤੀਜੀ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਰਾਵੀ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਅਬਦਾਲੀ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਦੂ-ਬਦੂ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਇਕ-ਦਿਲੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ (ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਦਾਅ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਣ) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕਿਸ ਕਾਰਣ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਚਾਨਣ ਵੀ ਤੀਜੇ ਐਕਟ ਦੀ ਚੌਥੀ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ--ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ। ਪਰ ਜੋ ਹੱਥ ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਾਬਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਏ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਬਚਾ ਗਏ ਨੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ--ਹਾਂ, ਐਵੇਂ ਈ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਅਬਦਾਲੀ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ ਕਰਦਾ।... ..

ਇਕ ਅਮੀਰ--ਸਿਆਣੇ ਤਾਂ ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਤਸਖੀਸ ਕੀਤੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਫਕੀਰ ਨੇ, ਅਲੀ ਹੈਦਰ ਨੇ, ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ?

ਮੁਈਅਨੁੱਦੀਨ--ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇ ਹੀ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ।

ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕੌਸ਼ਲ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਕੁਝ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ' ਉਕਤੀ ਦਾ ਯੋਗ ਅਰਥ ਸਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਕੁਝ ਸੂਝ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰਲੇ ਹਮਲਾਵਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰਨੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਸ-ਹਿਤ ਦੇ ਦਾਵੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਣਾ ਚੰਗੀ ਨੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਫਿਰ ਇਸੇ ਐਕਟ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ਚਰਚਾ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਸਿੰਘ--ਦੇਖੋ ਨਾ, ਭਾਈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ, ਭਗਤਾਂ ਤੇ

ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਮੇਲ ਕਦੇ ਨਾ ਆਇਆ । ਸਾਡਾ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਧੱਕਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ । ਮਿੱਤਰ ਵਾਲਾ ਧੱਕਾ । ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਵਣਜਾਰੇ ਵਾਲੀ ਸੀ... ..।

(ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।)

ਤੀਜਾ ਸਿੰਘ—ਤਾਂ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਲੜੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਲ ਹੋ ਕੇ ।

ਦੂਜਾ ਸਿੰਘ—ਅਸੀਂ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਵਲ ਹੋਕੇ ਲੜਨਾ ਮੰਨੇ ।

(ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੂਜਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਲਹ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।)

ਤੀਜਾ ਸਿੰਘ—ਪਰ ਅਬਦਾਲੀ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨਾ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਸੀ । ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਖੁਰਾਸਾਨ ਖ਼ਸਮਾਨਾ ਕੀਆ' ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ

ਦੇਸ ਦੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਮੁਹਰੇ ? ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ

ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ ਤਾਂ 'ਰਤਨ ਵਿਗਾੜ ਵਿਗੋਇ ਕੁੱਤੀ' ਮੋਇਆਂ ਸਾਰ ਨਾ

ਕਾਈ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਘਟਦੀ ?

ਦੂਜਾ ਸਿੰਘ—ਘਟਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ । ਪੁਰਸਾਈ ਖ਼ਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ

ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵੱਗ ਦੇ ਰਾਖੇ ਨਹੀਂ ਬਣੇ । (ਇਹ ਉਹ ਹੀ ਦੂਜਾ

ਸਿੰਘ ਹੈ, ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ।)

ਤੀਜਾ ਸਿੰਘ—ਰਾਖੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਾਣਾ ਹੈ ! ਅਸਾਂ ਆਪ ਹੀ ਰਾਖੇ ਬਣਨਾ ਹੈ ।

(ਇਹ ਸੀ, ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ, ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਨੀਤੀ ਜਿੰਸ

ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਮਦਦ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਇਆ ।)

ਦੂਜਾ ਸਿੰਘ—ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਏਹੋ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਪਈ ਅਸੀਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਨਸਾ ਕੇ ਦੇਸ

ਦੇ ਰਾਖੇ ਬਣੀਏ । ਪਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਹੋਰ ਸੀ । ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਕਿ ਲੜਾਈ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਅਸੀਂ ਬਣੀਏ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ

ਪੱਕਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ।

(ਇਹ ਹੈ, ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ, ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪੋ

ਆਪਣੇ ਦਾਉ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣਾ ।)

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ

ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਸਾ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਦੋਰੇਨਾਂ (?) ਚੋਂ ਛਾਇਦਾ ਉਠਾਇਗਾ (?) ਪਰ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਸ ਦੀ ਚਿਤਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਨਿਰੀ ਮੂੰਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੀ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਂਦੇ ਵਿਖਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਇਆ ? ਇਹ ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਿੱਤੂ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨਾ, ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਣਾ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ ? ਕੀ ਸਮੀਖਿਆ-ਫਾਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭਾਗ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ? ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਇਹ ਨਾਟਕ ਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ; ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਵਾਰਿਸ' ਹੈ ਹੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸੂਚਕ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਵਾਰਿਸ 'ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ' ਨਹੀਂ, ਸਿੰਘ ਹਨ ! ਇਹ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸੂਖਮ ਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਾਰਿਸ ਬਣਦਾ, ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਚੰਬੇ ਐਕਟ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਕਿਰਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਬਰੀ ਲਗਾਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਰਸਾਣ ਆਖਦੇ ਹਨ : ਅਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੌ ਮਣ ਅਨਾਜ ਨਹੀਂ। ਮਕੱਈਆਂ ਤੇ ਬਾਜਰੇ ਵਲ ਤਕ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਖਾਣ ਜੋਗੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਿਆਲ ਲੰਘ ਜਾਵੇਗਾ।

ਫ਼ੌਜਦਾਰ-ਕਿਉਂ, ਕੀ ਹੋ ਗਇਆ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਣਕਾਂ ਨੂੰ ? ਹਾਲੀਂ ਭਾਦਰੋਂ ਅੱਧੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਣਕਾਂ ?

ਜਮਾਦਾਰ-ਜਾਣੀਆਂ ਕਿਧਰ ਸਨ ? ਨਾਮਾਲੂਮ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਣ ਲਈ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਲਾਭ ਹੈ ਜੋ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਉਠਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਦੀ ਬਾਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਅਖੀਰਲੀ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਭਾਗਭਰੀ ਦੇ ਮਾਵੰਦ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ-ਸੂਰੂਪ

ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਫਿਰ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿੰਤੂ ਹੈ। ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ :

ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲਾਮਬੰਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਡੇ ਸੱਯਦ ਬੇਟੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਕੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੈ ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਉਂਨ ਹੀ ਲਾਹੁਣੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਲੋਕ ਨਿਆਸਰੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਨਾਹ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਸੱਯਦਾਂ ਦਿਆਂ ਵਾੜਿਆਂ ਵਿਚ। ਜੇ ਸੱਯਦ ਬੇਟੇ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਹਨ ਤਾਂ ਸੱਯਦਾਂ ਨੂੰ ਉਠਣ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਿਉਂ ਤੇ ਇਸ ਜਮਾਤ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?

ਇਸ ਕਿੰਤੂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੋਕ-ਅੰਦੋਲਨ ਤੇ ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਦੰਦਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਢਹਿ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੂਲੋਂ ਨਿਰਸਕਤ ਤੇ ਨਿਰਪਰਭਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ। ਢਹਿ ਰਹੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉੱਸਰ ਰਹੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤੇ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ ਉਤੇ ਉਹ ਜਿਤਦਾ ਵੀ ਪਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਕੀ, ਅੱਜ ਤਕ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾਵਾਦੀ (feudal) ਤੇ ਪਰੋਹਿਤ-ਵਾਦੀ ਵਰਗ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਬਿਪਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ੧੯੪੫, ੪੬, ੪੭ ਦੇ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ੧੯੫੫, ੫੬, ੫੭ ਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਕਿਸ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ? ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਕੀ ੧੯੪੫-੪੬ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਉਜੜੇ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੇ। ਪਰ ੧੯੫੭ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੈ ?

ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਸਮੇਂ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਢਹਿ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਭੜਕਾਇਮ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਭਾਂਤ ਢਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਜਾਂ ਸੂਝ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਮਰਥਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ, ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਲਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਭਾਣੇ ਪਰਲੋ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਜੋਹੀ ਲਾਮ-ਬੰਦੀ ਦਾ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਘੱਟ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦੀ ਸੱਯਦ ਬੇਟਿਆਂ, ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ੈਲਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲਾਮ-ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੁਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਜੇਹਿਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰ ਐਕਟ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ: “ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ ਦੋ ਸੀਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਆਮ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੇਸਿਰ ਪੈਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸਾਨੂੰ ਸ਼ਕਾਇਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਰਾਜਾ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਣਾ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਝ ਮਾਰਕਸ-ਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਰਕਸ-ਵਾਦੀ ਜਾਂ ਉਸ ਜੇਹੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਸਿਧ ਕੀਤੇ ਹੋਣ। ਇਉਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੂਝ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ। ‘ਆਮ ਤਾਰੀਖ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ’ ਉਕਤੀ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਆਮ ਸਮੀਖਿਆਕਾਰ ਦੀ ਓਪਰੀ ਸੂਝ ਦੇ ਸੂਚਕ ਨਹੀਂ।

ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਬਿਆਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਗਹੁਰੇ ਦੇ ਘਰ ਭੰਗ ਭੁਜਦੀ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ। ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਦੁਧ ਘਿਉ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਕੀ ਗਹੁਰੇ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਭੁਖਾ ਵਿਖਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ? ਇਸ ਦਾ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਸੀ? ਕੀ ਜੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗਹੁਰੇ ਦਾ ਘਰ ਇਕ ਰੱਜੇ ਕਿਰਸਾਣ (well-to-do peasant) ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਿਧੀ ਵਿਚ ਕੀ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਫਿਰ ਕਿਰਸਾਣ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਦੁਧ ਘਿਉ ਦੀ ਖੁੜ ਨਾ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਅਲੌਕਿਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਕਿਰਸਾਣ-ਗੁਜਰ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਅਰਥ-ਚਾਰਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਦੁਧ ਘਿਉ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਰਸਾਣ ਅਰਥ-ਚਾਰੇ ਦਾ ਚਿਤਰ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਦੋਂ ਕਿਰਸਾਣ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ 'ਆਮ ਤਾਰੀਖ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ' ਸਹਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ ਦਲਿਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰ ਖਿਚਣ ਲਈ ਚੌਥੇ ਐਕਟ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬਾਕੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਦੁੱਲੇ ਦਾ ਆਮ ਵਤੀਰਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਜੇਹੇ ਹੋਰ ਕਿਰਸਾਣਾਂ ਨਾਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਐਕਟਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਆਪ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਤੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਤਰਜ਼ੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਇਆ ਕਰਦਾ, ਨਾਵਲ ਵਾਕਰ। ਇਥੇ ਗਰੀਬੀ, ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਨ-ਸਮਾਚਾਰ ਘਟਨਾ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਦੇ ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੰਗਣਾ ਉਸ ਦੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਚਾਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਪਿਛਲੇ ਐਕਟ ਵਿਚ ਉਸ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਢੀਆਂ ਤੇ ਰੂਪ-ਹੀਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਤੀਜੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਨਾਲ ਰੰਗ-ਮਸਤ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਆਚਾਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਏਦੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਅੰਸ਼ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਫਿਰ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਗਭਰੀ ਦੇ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਦੁੱਲੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਤੇ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਆਪ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਪ ਕਿੰਤੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿੰਤੂ ਦਾ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਪ ਆਖਦੇ ਹਨ : "ਭਾਗਭਰੀ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ। ਹਮਲਾ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੱਟ ਵੀ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਧੌਂਸ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।”

ਪਰ ਇਹ ਕੇਡੀ ਬੋਧੀ ਕਿੰਤੂ ਹੈ। ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਉਹ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਰਈਅਤ ਹਾਕਮ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਬਗ਼ਾਵਤ ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੀ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੇ ਫਿਰ ਦੁੱਲਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਰਸਾਣਾਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੋਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ ਬਾਗ਼ੀ ਭਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਨਹੀਂ, ਦਲਿਤ ਭਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਹੈ। ਦੁੱਲਾ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਧੌਂਸ ਕਿਸ ਦੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਖੇਤ ਵਾੜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੀ ਧੌਂਸ ਦੇਵੇ? ਕੀ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਬਣਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਲਿਤ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਾਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦਾ ਹਾਕਮ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਲ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਸੀ, ਕਦੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਕਦੀ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕਦੀ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਉਠ ਖਲੋਣਾ। ਪਰ ਇਸ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਰਸਾਣ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਤੇ ਦੀਨ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਭਲੀ ਪਰਕਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਕਿੰਤੂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁੱਲੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਦੇ ਭਾਗਭਰੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲੈ ਜਾਣ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ : ‘ਇਹ ਵੀ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੇ ਰਈਅਤ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।’

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਆਖੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਠੀਕ ਹੀ ‘ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੇ ਰਈਅਤ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।’ ਜੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੂਦਵਾਦੀ ਸੂਬ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਹਨ।

ਭਾਗਭਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੁੱਲੇ ਦੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿਚ ਭਾਗ ਨਾ ਲੈਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਉਕਾ ਹੀ ਕਾਟ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਅਠਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮਾਤ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ ਭਾਗ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁਧ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਜਟਲ ਸੂਝ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਨਾਟਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਗਭਰੀ ਦਾ ਇਕ ਬਾਗ਼ੀ ਕਿਰਸਾਣ ਦੀ ਧੀ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਦਲਿਤ ਦਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣ ਦੀ ਧੀ ਹੋਵੇ, ਬਾਗ਼ੀ ਕਿਰਸਾਣ ਦੀ ਧੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਭਾਂਤ-ਸਭਾਂਤੀ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਲੋਖੋਫ਼ ਦੇ ਤੇ ਟਿਰਾਲਿੰਗ ਆਦਿ, ਦੇ ਰੂਸੀ ਤੇ ਚੀਨੀ ਨਾਵਲ ਜ਼ਰਾ ਵਧੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਤਸਖ਼ੀਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵੁਕਦੀ ਹੈ। ‘ਵਾਰਿਸ’ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਰਬੰਧ ਤੇ ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਖ਼ਾਮੀਆਂ ਜਾਂ ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। (ਕੌਣ ਕਲਾਕਾਰ ਜਾਂ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?) ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੂਝ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਧਾਰ ਆਮ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਥੋੜੀ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਕਿੰਤੂ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਤੇ ਭਾਗਭਰੀ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਬਾਰੇ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਠਾਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ-ਪੂਰਵਕ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਕਿਸੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ‘ਆਲੋਚਨਾ’ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਹਾਲੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਹੀ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਮੇਰਾ ‘ਇਸ਼ਕ’ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੌਣ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਾਂ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿੱਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੌਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦੁਰਭਾਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ‘ਇਸ਼ਕ’ ਬਾਰੇ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੌਣ ਨੂੰ ਅਪਣਾਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੌਣ ਸਾਮੰਤ-ਵਾਦੀ (feudal) ਰਾਜ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੌਣ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਰਸਾਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਰਸਾਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੌਣ ਇਸ਼ਕ ਬਾਰੇ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦਾ ਮਨਾਤਮਕ (subjective) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਦਾਰਥਾਤਮਕ (objective) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਰਾਹ ਉਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਮਹੀਆਰ

ਅਗਸਤ ੧੯੫੩ ਦੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ' ਵਿਚ "ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਉਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਮਹੀਆਰ ਤੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਨਰੋਲ ਦੱਖਣੀ ਉਰਦੂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੀ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਲਟਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੇ ਟਾਂਵੇਂ ਟਾਂਵੇਂ ਸ਼ਿਅਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਹੈ :

ਬੀ ਰਾਜਾ ਕੀ ਬੋਟੀ ਵੁਹ ਚੰਦਰ ਬਦਨ,
ਚਲੀ ਘਰ ਜੋ ਇਕ ਰੋਜ਼ ਪੂਜਾ ਕਰਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਰਦੂ ਕਿੱਸਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਮ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਥਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ।

ਬਹਰਹਾਲ, ਇਹ ਘਟਨਾ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਨ* ਨਗਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ 'ਤੋਜ਼ਕੇ ਆਸਫੀਆ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੫੨ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਤਾਰੀਖੀ ਘਟਨਾ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਕੋਈ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਹਿਜਰੀ ਦੇ ਮੱਧ-ਕਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਡਾ: ਜ਼ੋਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਯਹ ਮੁਖਤਸਰ ਸੀ ਮਸਨਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਮੇਂ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਅਪਨੇ
• ਜ਼ਮਾਨੇ ਕੇ ਏਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਾਕਿਆ ਕੋ ਮਨਜ਼ੂਮ ਕਿਯਾ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਅਹਿਦੇ
ਇਬਰਾਹੀਮ ਆਦਿਲ ਸ਼ਾਹ ਸਾਨੀ (988—1037 A. H.) ਮੇਂ ਏਕ
ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਔਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਜਿਰ ਜ਼ਾਦਾ ਮਹੀਆਰ

* ਪਟਨ ਨਗਰ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਲੇਖ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।

(ਮੁਹੀਉਂਦੀਨ) ਕੀ ਆਪਸ ਮੇਂ ਮੁਹੱਬਤ ਹੋ ਗਈ ਔਰ ਦੋਨੋਂ ਨੇ ਵੇਕ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਲੀਏ ਜਾਨ ਦੇ ਦੀ । ਯਹ ਵਾਕਿਆ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੁਆ ਔਰ ਕਈ ਸ਼ਾਇਰੋਂ ਨੇ ਫ਼ਸਾਨੇ ਕੇ ਪੈਰਾਏ ਮੇਂ ਉਸ ਕੋ ਬਿਆਨ ਕੀਆ । ਉਸ ਕੀ ਤਾਰੀਖੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੌਜ਼ਕਿ-ਆਸਫ਼ੀਆ ਸਫ਼ਾ ੧੫੨ ਮੇਂ ਕਿਯਾ ਗਇਆ ਹੈ ।”**

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੱਖਣੀ ਵਿੱਚ :-

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸ਼ਖਸ ਮੁਕੀਮੀ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਮ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਨ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੀ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ੧੦੩੫ ਹਿਜਰੀ—੧੦੪੮ ਹਿਜਰੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਜ਼ਮ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਸੀ । ਮੁਕੀਮੀ ਦੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੇ ੩੨੫ ਬੈਤ ਹਨ । ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਇਸ ਮਸਨਵੀ ਦੇ ਦੋ ਨੁਸਖੇ ਹਨ :

(ੳ) ਪਹਿਲਾ : ਇੰਡੀਆ ਆਫ਼ਸ ਵਾਲਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨੰਬਰ ਬਲੂਮ ਹਾਰਟ ਕੈਟਾਲਾਗ ਵਿਚ ੧੮੦ ਹੈ, ਵਰਕੇ ੪੭ ; ਸਾਈਜ਼ $8\frac{1}{4}'' \times 6''$; ਸਤਰਾਂ ੧੧—੧੩ ਖੱਤ ਨਸਤਾਲੀਕ ਹੈ ।

(ਅ) ਦੂਜਾ : ਐਡਨਬਰਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਲਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨੰਬਰ ੩੭੮, ਵਰਕੇ ੧੬, ਸਾਈਜ਼ $6'' \times 5''$, ਸਤਰਾਂ ੧੦ ਪੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀ, ਖੱਤ ਨਸਤਾਲੀਕ ਹੈ ।

ਇੰਡੀਆ ਆਫ਼ਸ ਵਾਲੀ ਕੈਟਾਲਾਗ ਦਾ ਕਰਤਾ ਬਲੂਮ ਹਾਰਟ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਇਕ ਦੱਖਣੀ ਮਸਨਵੀ ਜੋ ਮਹੀਆਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਹੈ । ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ । ਸਿਰਫ਼ ਗੱਵਾਸੀ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਖੱਲੁਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਡੀ. ਟਾਸੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਦੇ ਕੁਤਬ-ਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਨੁਸਖੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਸੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨੁਸਖਾ ਟਾਸੀ ਕੋਲ ਵੀ ਸੀ । ਇਕ ਹੋਰ ਨੁਸਖਾ ਕੁਤਬ-ਖ਼ਾਨਾ ਤੋਪ-ਖ਼ਾਨਾ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਕੀਮ ਸੀ ।”

** ਤਜ਼ਕਰਾਇ ਉਰਦੂ ਮਖ਼ਤੂਤਾਤ ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ ਪੰਨਾ ੩੭

ਅਸਪਰਨਗਰ (Spernger) ਅਵਧ ਕੋਟਾਲਾਗ ਦਾ ਕਰਤਾ ਇਸ ਖਾਰੇ
ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਕਿੱਸਾ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ-ਵ-ਮਹੀਆਰ ਤਸਨੀਫ਼ ਮੁਕੀਮੀ, ਇਸ
ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਵਰਤੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕਮ-ਇਲਮੀ
ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਰਕੇ ੫੦, ਪੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ੧੧ ਬੈਤ ਤੇ
ਸੂਚੀ ਨੰਬਰ ੬੨੫ ਹੈ।”*

ਯੂਰਪੀ ਨੁਸਖਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਨੁਸਖਾ ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰ ਦੇ ਕੁਤਬ-ਖਾਨੇ
ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਕ ਨੁਸਖਾ ਇਦਾਰਾਇ-ਅਦਬੀਆਤੇ-ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਵੀ
ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਮੁਝੇ ਫੈਜ਼ ਕੁਛ ਬਖਸ਼ ਤੁਝ ਧਿਆਨ ਕਾ,
ਇਲਾਹੀ ਤੂ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਹੈ ਈਮਾਨ ਕਾ।

ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ :

ਦੁਨੀਆ ਤੋ ਫ਼ਨਾ ਹੈ, ਮੁਕੀਮੀ ਨਹੀ,
ਰਹੋਗੀ ਵਚਨ ਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਯਹੀ।

ਇਦਾਰੇ ਦੀ ਹਥ-ਲਿਖਿਤ ਦੇ ੧੪ ਵਰਕੇ ; ਪੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ੧੬ ਸਤਰਾਂ, ਸਾਈਜ਼
4½" × 7½" ; ਖਤ ਨਸਤਾਲੀਕ, ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਮਿਤੀ ੧੧੨੮ ਹਿਜਰੀ ਹੈ।

ਮੁਕੀਮੀ ਨੇ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਪਰੋਰਣਾ ਲੈਲਾ-ਮਜਨੂੰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਲਈ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ :-

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਉਲਥਾ ਆਤਸ਼ੀ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਆਤਸ਼ੀ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਅਸਲੀ ਕਰਤਾ ਮੁਕੀਮੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ, ਇਕ ਈਰਾਨੀ
ਸ਼ਾਇਰ ਤੇ ਹਕੀਮ ਸੀ। ਫ਼ਤੂਹਾਤੇ ਆਦਿਲ ਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਅਹਿਵਾਲੇ ਸਲਾਤੀਨੇ
ਬੀਜਾਪੁਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਤਸ਼ੀ ਸ਼ੀਰਾਜ਼
ਦਾ ਸੱਯਦ-ਜ਼ਾਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਤਸ਼ੀ ਉਸ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਅੱਲ ਸੀ ਕਿਉਂਜੋ ਉਸ ਦੇ
ਵਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਜਣਾ ਆਪਣੇ ਸੱਯਦ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਿਚ ਅੱਗ ਵਿਚ ਕੁਦ
ਪਇਆ ਸੀ। ਆਤਸ਼ੀ ਜਦੋਂ ਬੀਜਾ-ਪੁਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਇਲਾਜ

* ਯੂਰਪ ਮੇਂ ਦਖਨੀ ਮਖਤੂਤਾਤ ਡਾ: ਹਾਸ਼ਮੀ ਪੰ: ੨੦੯

ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਏ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਆਤਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਇਆ । ਬੀਜਾਪੁਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬੜਾ ਚਰਚਾ ਸੀ । ਉਹ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਖਦਾ ਸੀ । ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕੀਮੀ ਦੀ ਦਖਣੀ ਮਸਨਵੀ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਤੇ ਮਹੀਆਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਉਲਥਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਪ੍ਰੀਅਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੁੜ ਇਸੇ ਨੂੰ ਕਵੀ ਬੁਲਬੁਲ ਨੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ । ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਿੱਸਾ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਲਥਾਕਾਰ ਬੁਲਬੁਲ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਕਿਯਾ ਯੂੰ ਆਤਸ਼ੀ ਕਿੱਸੇ ਕੀ ਬੁਨਿਯਾਦ”

ਫੇਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਹਰੀਰੇ ਹਿੰਦਵੀ ਪਰ ਕਰ ਤੂ ਤਹਿਰੀਰ,
ਲਿਬਾਸੇ ਪਾਰਸੀ ਹੈ ਪਾਏ ਜ਼ੀਰ ।”

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਮੁੜ ਦੱਖਣੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ :-

ਆਤਸ਼ੀ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਮਸਨਵੀ ਨੂੰ ਬੁਲਬੁਲ ਕਵੀ ਨੇ ਮੁੜ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਉਲਥਾਇਆ । ਇਹ ਮਸਨਵੀ ਮੁਕੀਮੀ ਵਾਲੀ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਤੋਂ ਵਡੇਰੀ ਹੈ । ਕਲਪਣਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਘੁਲਾਵਟ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਮੁਕੀਮੀ ਦੀ ਮਸਨਵੀ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਮਸਨਵੀ ਮੁਕੀਮੀ ਦੇ ਢੇਰ ਚਿੱਰ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ । ਇਸ ਦੀ ਹਥ-ਲਿਖਿਤ ਇਦਾਰਾਇ-ਉਰਦੂ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪਤਰੇ ਗੁੰਮ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁਤਬ-ਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਇਹ ਨੁਸਖਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਇਦਾਰੇ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਦਾ ਨੰਬਰ ੮੪; ਵਰਕੇ ੩੪ ; ਸਤਰਾਂ ੧੩ ਫੀ ਪੰਨਾ, ਸਾਈਜ਼ 7 $\frac{3}{4}$ " × 4" ਤੇ ਖ਼ਤ ਨਸਤਾਲੀਕ ਹੈ ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਉਰਦੂ ਵਿਚ :-

ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਨੁਸਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ‘ਅਸ਼ੋਕ’ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਦੀ । ‘ਅਸ਼ੋਕ’ ਵਾਲੀ ਹਥ-ਲਿਖਿਤ ਸਚਿਤਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਤਲੇ ਵਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫ਼ਰਕ ਹੈ । ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

‘ਅਸ਼ੋਕ’ ਜੀ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਦੇ ੮੨ ਵਰਕੇ; ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਨਾ ੧੧ ਸਤਰਾਂ ;
6" × 10" ; ਖਤ ਨਸਤਾਲੀਕ ; ਕਿਤਾਬਤ ਦੀ ਮਿਤੀ ਸੰਮਤ ਚੇਤ ੧੯੬੦
ਬਿਕ੍ਰਮੀ, ਲਿਖਣ ਅਸਥਾਨ ਪਟਿਆਲਾ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸੈਫੁੱਲਾ ਹੈ ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਹਨ :

‘ਕੁਲ ਅਉਜ਼’ ਆਮਦ ਬ ਰੱਬਿੱਨਾਸ ਰਾ
ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਰਬ ਲਈ ‘ਕੁਲ ਬ-ਅਉਜ਼’ (ਮੈਂ ਰਬ ਦੀ ਪਨਾਹ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ)
ਅਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ।

ਆਂ ਕਿ ਮੀ ਸੋਜ਼ਦ ਜ਼ਿ ਦਿਲ ਵਸਵਸਾ ਰਾ
ਉਹ ਜੋ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਵਹਿਮ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

ਤਾਜੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬਰ ਸਰੇ ਆਦਮ ਨਿਹਾਦ
ਉਸ ਨੇ ਆਦਮ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਤਾਜ ਰਖਿਆ ।

ਤੌਕੇ ਲਾਅਨਤ ਦਰ ਗੂਲੂ ਖੁਨੱਸ ਦਾਦ
ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਫਿਰਕਾਰ ਦਾ ਤੌਕ ਪਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

ਸੈਫੁੱਲਾ ‘ਜੀਵਨ’ ਨਕਸ਼ ਬੰਦ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਕਿ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਜ ਜੋਰੇ ਗਰਦੂਨੇ ਦੂੰ,
ਪ੍ਰੀਸ਼ਾਨੋ ਮੁਤਫਕਰੋ ਸਰ ਨਗੂੰ ।
ਮੈਂ ਹੂੰ ਬੰਦਾਇ ਫਿਰਕਾਇ ਅਰਜ-ਮੰਦ,
ਜੀਵਨ ਨਾਮ ਉਸ ਖੂਜਾਇ ਨਕਸ਼ਬੰਦ ।

ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਬਬ :

ਅਚਾਨਕ ਹੁਆ ਏਕ ਦਿਨ ਦਿਲ ਉਦਾਸ,
ਚਲਾ ਸੈਰ ਕਰਨੇ ਤਈਂ ਆਸ ਪਾਸ ।
ਯਕਾ ਯਕ ਮਿਰੇ ਦਿਲ ਮੇਂ ਆਇਆ ਖਿਆਲ,
ਹੁਈ ਬੀ ਸਲਾਹ ਦਿਲ ਮੇਂ ਚਲ ਅਦਲੀਵਾਲ ।
ਜੋ ਥਾ ਪੋਤਾ ਉਸ ਕਾ ਚਿੁ ਫਤਹਿ ਦੀਨ,
ਖਬਰਦਾਰ ਕੁਛ ਇਲਮ ਸੇਂ ਥਾ ਯਕੀਨ ।
ਵੁਹ ਪੜ੍ਹਤਾ ਥਾ ਖੁਸ਼ ਇਲਹਾਨ ਸ਼ੀਰੀਂ ਸੁਖਨ,
ਅਜਬ ਕਿੱਸਾ ਮਹੀਆਰ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ।

ਰਚਨਾ-ਕਾਲ :

ਜਿ ਹਿਜਰੀ ਦੋਸਦ ਸਾਲ ਔਰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ,
ਲਿਖਾ ਮੈਂ ਮੁਕਰਰ ਜੋ ਅਨਜਾਮਿ-ਕਾਰ ।
ਬਤਾਰੀਖੇ ਫਰੁਖ ਮਿਆਨੇ ਦੋ ਈਦ,
ਬਮਾਹੇ ਹੁਮਾਯੂ ਵ-ਸਾਲੇ ਸਈਦ ।
ਪੜ੍ਹੇ ਜੋ ਕੋਈ ਕਿੱਸਾ ਦਿਲ ਸ਼ਾਦ ਹੋ,
ਮੇਰੇ ਹਕ ਮੇਂ ਦਿਲ ਸੇ ਦੁਆ ਯਾਦ ਹੋ ।
ਕਿ ਸੈਫੁੱਲਾ ਸਭ ਕਾ ਸਲਾਮੀ ਰਹੇ,
ਸਦਾ ਔਰ ਨਿਸਦਨੇ ਮੁਦਾਮੀ ਰਹੇ ।

(ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ ੧੨੦੦/੧੭੮੬ ਈ: ਬਣਦਾ ਹੈ)

ਸੈਫੁੱਲਾ ਨੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ
ਗਿਣਵਾਏ ਹਨ :

ਵੁਹ ਸ਼ਾਹਿਦ* ਕਿ ਮਾਸ਼ੂਕ ਉਸ ਕਾ ਅਜ਼ੀਜ਼,
ਕਦਰਦਾਨ ਬਾ ਵੁਹ ਨਿਪਟ ਬਾ-ਤਮੀਜ਼ ।
ਵੁਹ ਰਾਂਝਾ ਅਗਰ ਬਾ ਸਦਾਕਤ-ਪਜ਼ੀਰ,
ਬੋਲੀ ਬਾਰਹਾ ਉਸ ਸੇਂ ਹੰਸ ਹੰਸ ਕੇ ਹੀਰ ।
ਵੁਹ ਸੈਫੁੱਲ ਮੁਲੂਕ ਅਬ ਬਨਾਇਆ ਕਮਾਲ,
ਕਿ ਹੈ ਯਾਦ ਉਸ ਕੀ ਬਦੀਉਲ ਜਮਾਲ ।
ਵੁਹ ਰੋਡਾ ਕਿ ਮਾਰੂਫ ਮਜ਼ਕੂਰ ਹੈਂ,
ਜਲਾਲਤ ਜਲਾਲੀ ਕਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈਂ ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੇ ਪੰਜ ਕਿੱਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।

(੧) ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ :- ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ
ਵਿਚ ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ (ਜਨਮ ੧੭੬੮ ਈ:) ਨੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦਾ ਕਿੱਸਾ
ਲਿਖਿਆ । ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੇ' ਪੰਨਾ ੧੧੪ ਅਤੇ ੧੧੫ ਉੱਤੇ
ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

---

* ਸ਼ਾਹਿਦ ਤੇ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਮੁੱਲਾ ਗਨੀਮਤ ਦੀ ਮਸਨਵੀ ਦੇ ਦੋ ਪਾਤਰ ਹਨ । ਗਨੀਮਤ ਕੁੰਜਾਹ
ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ।

“ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਸਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਸੱਸੀ ਪੁਨੀ, ਲੈਲਾ ਮਜਨੂੰ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ, ਕਾਮ ਰੂਪ, ਯੂਸਫ ਜੁਲੈਖਾਂ, ਕਾਮ ਲਤਾ, ਚੰਦਰ ਬਦਨ, ਰਾਜ ਬੀਬੀ, ਸੈਫੁਲ ਮੁਲੂਕ ਆਦਿ ਕਿੱਸੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ।”

ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਣੀਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਿਆ।

(੨) ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ :- ਮੌਲਵੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਯਦ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੱਸਾ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਤੇ ਮਹੀਆਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਛਪ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ੧੮੦੧ ਹੈ।

(੩) ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ :- ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ੧੮੬੯ ਈ: ਵਿਚ ਛਪੀ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜੋ ਸੰਚੀ ਹੈ ਉਹ ੧੩੨੮ ਹਿ:/੧੯੧੧ ਈ: ਦੀ ਛਪੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ੨੪ ਪੰਨੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਫੀਦੇ ਆਮ ਪ੍ਰੈਸ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਰਦੂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ* ਵੀ ਹਨ। ਕਾਤਬ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਲਾਮ ਸਾਂਬਰ ਹੈ। ਸਾਈਜ਼ 10" × 8" ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਨਾ ੨੧ ਸਤਰਾਂ ਹਨ।

ਇਸ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਬੈਂਤ ਹੈ :

ਅਵਲ ਹਮਦ ਖੁਦਾਇ ਦੀ ਆਖੀਏ ਜੀ,
ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਜਹਾਨ ਉਪਾਇਆ ਏ।
ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ,
ਬਮਾਂ ਬਾਬ ਅਸਮਾਨ ਠਹਿਰਾਇਆ ਏ।

ਅੰਤਲਾ ਬੈਂਤ ਹੈ :

ਏਸ ਗਲ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁੱਲ ਹੋਇਆ,
ਖਲਕਤ ਦੇਖਣੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰਫ ਧਾਈ।
ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਨਾ ਡਿੱਠੀ ਨਾ ਮੂਲ ਸੁਣੀ,
ਐਸੀ ਅਜਬ ਜਹਾਨ ਨੇ ਗਲ ਲਾਈ।

(੪) ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਬੂਟੇ ਦਾ :- ਮੁਹੰਮਦ ਬੂਟਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਨੇ ਇਹ

* Miniature

ਕਿੱਸਾ ੧੩੦੫ ਹਿ:/੧੮੮੭ ਈ: ਵਿਚ ਨਜ਼ਮ ਕੀਤਾ, ਚੁਨਾਂਚਿ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਮਹੀਆਰ ਵੇ ਇਸ਼ਕ ਵਾਲਾ,
ਕਿੱਸਾ ਜੋੜ ਤਮਾਮ ਸੁਣਾਇਆ ਮੈਂ ।
ਘਾਇਲ ਆਸ਼ਕਾਂ ਜਾਣ ਪਿਆਸਿਆਂ ਨੂੰ,
ਪਿਆਲਾ ਆਬੇ ਜ਼ਿਲਾਲ ਪਿਆਇਆ ਮੈਂ ।
ਅਖੀਂ ਕਿਸਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਆਸ਼ਕਾਂ ਨੇ,
ਐਸਾ ਦਰਦ ਦਰਿਆ ਚਲਾਇਆ ਮੈਂ ।
'ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਆਫਰੀਂ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ',
ਹਿਜਰੀ ਸੰਨ ਜਾਂ ਲਿਖ ਵਿਖਾਇਆ ਮੈਂ ।

(੧੩੦੪ ਹਿਜਰੀ)

ਫਿਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਤੇ ਚਾਰ ਸੀ ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ,
ਕਿਹਾ ਸ਼ਿਅਰ ਜਾਂ ਸੋਜ਼ ਬਿਆਨ ਅੰਦਰ ।
ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ,
ਲਖ ਸ਼ੁਕਰ ਦਰਗਾਹ ਰਹਿਮਾਨ ਅੰਦਰ ।

ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਤਾਜਰਾਨ-ਕੁਤਬ ਸ਼ੇਖ ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਵ ਰਹੀਮ ਬਖਸ਼ ਅਹਿਮਦੀ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਤੇ ਛਾਪਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪੰਨੇ, 11" × 7" ਤਕ ਤੀਹ, ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਨਾ ੨੦ ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਰਦੂ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ :

ਅਵਲ ਹਮਦ ਸਨਾ ਖੁਦਾ ਤਾਈਂ,
ਜਿਸ ਸਾਜ਼ ਤਮਾਮ ਸਾਮਾਨ ਕੀਤੇ ।
ਇਕ 'ਕੁਨ' ਥੀਂ 'ਕੌਨ ਮਕਾਨ' ਕਰਕੇ,
ਅਰਸ਼ ਫਰਸ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਮਾਨ ਕੀਤੇ ।

ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬੂਟਾ ਇਉਂ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਤੇ ਮਹੀਆਰ ਉਸਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਤੇ ਕਿੱਸਾ ਜੋੜਨ ਲਈ ਆਖਿਆ :

ਇਕ-ਰਾਤ ਦੀ ਬਾਤ ਪਰਭਾਤ ਵੇਲੇ,
ਅਖੀਂ ਲਗੀਆਂ ਨਾਲ ਆਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ।

ਵਿਚ ਨੀਂਦ ਮਿੱਠੀ ਅਜਬ ਖ਼ਾਬ ਡਿੱਠੀ,
 ਆਇਆ ਨਜ਼ਰ ਨਿਆਰਾ ਕੁਦਰਤਕਾਮ ਪਿਆਰੇ।
 ਵਿਚ ਬਾਰ ਦੇ ਯਾਰ ਦੋ ਮਰਦ ਔਰਤ,
 ਡਿਠੇ ਲਣਕਦੇ ਚਾਲ ਖਰਾਮ ਪਿਆਰੇ।
 ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਓਵੇਂ ਪੌਹਤੇ ਆਣ ਦੋਵੇਂ,
 ਕਰਦੇ ਨਾਲ ਤਾਜ਼ੀਮ ਸਲਾਮ ਪਿਆਰੇ।
 ਦੇਕੇ ਤੁਰਤ ਜਵਾਬ ਸਲਾਮ ਦਾ ਮੈਂ,
 ਪੁੱਛਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਨਾਮ ਮੁਕਾਮ ਪਿਆਰੇ।
 ਕਹਿੰਦੇ ਹਸਕੇ ਅਸੀਂ ਮਾਸੂਕ ਆਸ਼ਿਕ,
 ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਮਹੀਆਰ ਹੈ ਨਾਮ ਪਿਆਰੇ।
 ਘਾਇਲ ਜਾਨ ਤੇ ਜਿਗਰ ਫਿਗਾਰ ਦੋਵੇਂ,
 ਕੁੱਠੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਅਸੀਂ ਕਤਲਾਮ ਪਿਆਰੇ।
 ਦਰਦ ਦੋਸਤੀ ਸਾਭੜੀ ਦਰਦ ਦਿਲ ਥੀਂ,
 ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰੋ ਅੰਦਰ ਖਾਸੋ ਆਮ ਪਿਆਰੇ।

(੫) ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਦਾ :— ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਮੌਲਵੀ
 ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਵਝਲਾਨਾ ਥਾਨਾ ਹੁਜਰਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਕੀਮ ਤਹਿਸੀਲ ਦੀਪਾਲਪੁਰ
 ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਨੇ ੧੩੩੦ ਹਿ:/੧੯੧੨ ਈ: ਵਿਚ ਨਜ਼ਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ
 ਦੇ ਪੰਨੇ ਪੰਨੇ, ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਨਾ ੨੭ ਸਤਰਾਂ, ਸਾਈਜ਼ 11"×7" ਹੈ, ਸਤਰਾਂ ਦੀ
 ਲੰਬਾਈ 6" ਹੈ। ਇਹ ਸੇਵਕ ਸਟੀਮ ਪ੍ਰੈਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਉਰਦੂ
 ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੈਂਤ ਇਹ ਹੈ :

ਆਖ ਹਮਦ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾ-ਸ਼ਰੀਕ ਤਾਈਂ,
 ਜਿਸ ਥੀਂ ਅਕਰਬੇ ਖੇਜ਼ੋ ਸੈਨ ਕੀਤੇ।
 'ਕਫੂਅਨ ਅਹਿਦ' ਸਬੂਤ ਹੋਇਆ,
 ਮਾਈ ਬਾਪ ਨਾਹੀਂ ਭਾਈ ਭੈਨ ਕੀਤੇ।

ਅਤੇ ਅੰਤਲਾ ਬੈਂਤ ਇਹ :

ਕੋਈ ਆਖ ਕਿੱਸਾ ਅਲਫ਼ ਬੇ ਤਾਕਰ,
 ਅਮਰ ਮੰਨ ਯਾਰਾਂ ਭਾਰ ਚਾਇਆ ਈ।

ਜੋ ਸਰਿਆ ਸੋ ਮੀਆਂ ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ,

ਕੀਤਾ ਨਜ਼ਰ ਪ੍ਰੈਸ ਲੁਹਾਇਆ ਈ ।

ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਦੱਸਾਂ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਮਕਾਨ ਤੈਨੂੰ,

ਹੈ ਕੁਝ ਸ਼ੌਕ ਤੈਨੂੰ ਤਕਰੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਸੁਣਿਆ ਹੋਸੀਆ ਮੁਲਕ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ,

ਨਾਮੀ ਹੁਜਰਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਕੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਹੁਜਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਥੀਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੇ ਤਰਫ ਪੈਂਡਾ,

ਛੇ ਮੀਲ ਜਾਣੀ ਸਤਵਾਂ ਨੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਹੈ ਪਿੰਡ ਵਝਲਾਂਵਾ ਨਾਮ ਉਸ ਦਾ,

ਜਿਥੇ ਮੋਜ਼ਾ ਇਸ ਯਤੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਦੀਪਾਲ-ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਪਛਾਣ ਮੀਆਂ,

ਮੇਂਟਗੁਮਰੀ ਜ਼ਿਲਾ ਕਦੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਤੇਰਾਂ ਸੌ ਹਿਜਰੀ ਤੀਹ ਸਾਲ ਉਤੇ,

ਇਹ ਸ਼ਾਇਰ ਕਿੱਸਾ ਤਰਮੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਉੱਨੀ ਸੌ ਤੇ ਈਸਵੀ ਬਾਰਾਂ,

ਜਿਕਰ ਜੋਤਿਆ ਮਰਦ ਸਲੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਸਤਾਈ ਸਾਲ ਅੰਦਰ ਮੇਰਾ ਪੀਰ ਆਹਾ,

ਕਿੱਸਾ ਆਖਿਆ ਜੀਮ ਤੇ ਮੀਮ ਦਾ ਈ ।

ਉੱਪਰ ਦਿਤਿਆਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਤੋਂ ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਦਾ ਸਟਾਈਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿੱਸਾ ਜੋਤਿਆ ਜੀਮ ਤੇ ਮੀਮ ਦਾ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਹੈ ਜੀਮ ਫਾਰਸੀ ਅਥਵਾ ਚੇ ਜੋ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਹਰਫ ਹੈ ਤੇ ਮੀਮ ਤੋਂ ਮਹੀਆਰ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ।

ਕਿਸਿਆਂ ਦੇ ਪਲਾਟਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੇ ਪਲਾਟਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਫਰਕ ਹੈ । ਕਹਾਣੀ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਨਾਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੁਕੀਮੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਵਿਚ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੀ ਜੰਮਣ ਭੌਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁੰਦਰ ਪਟਨ ਹੈ । ਸੈਫੁਲਾ, ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਤੇ ਬੂਟੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਟਨ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਪਟਨਾ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬੂਟਾ ਪਟਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸੈਫੁੱਲਾ ਨੇ ਰੰਗਾ ਪਤੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਵਾਲੀ ਸੰਚੀ ਗਲਤ ਮਲਤ ਛਪੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਰੰਗਾ ਪਤੀ ਨੂੰ ਰੰਗਲਾ ਪਤੀ ਛਾਪ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੁਕੀਮੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹੀਆਰ ਫਿਰਦਾ ਫਰਾਉਂਦਾ ਸੁਤੇ ਹੀ ਪਟਨ ਵਿਚ ਆ ਗਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਅਚਣਚੇਤ ਹੀ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਸੈਫੁੱਲਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਰਿਆ ਸੀ। ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਬੂਟੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਸੈਫੁੱਲਾ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੁਕੀਮੀ ਅੰਜਮ ਨਗਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਹੀਆਰ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਫੁੱਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਸਦਾ। ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਅੰਜਮ ਨਗਰ ਦੀ ਥਾਂ ਬੀਜਾ ਨਗਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਬੂਟਾ ਵੀ ਬੀਜਾ ਨਗਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਆਦਿਲ ਸ਼ਾਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਮਹੀਆਰ ਦਾ ਵਤਨ ਚਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਲਪਦਾ ਹੈ। ਬੂਟਾ ਪਟਨ ਤੋਂ ਮਹੀਆਰ ਦਾ ਵਤਨ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਰਾਹ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਸੈਫੁੱਲਾ ਤੇ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਵੀ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਮੁਕੀਮੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਜਨਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕੋਲ ਲੇਟ ਗਈ ਤੇ ਪਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿਤੇ ਜਦੋਂ ਜਨਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਇਆ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਜੁੜੇ ਪਏ ਸਨ। ਸੈਫੁੱਲਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਜਨਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਦੀਦਾਰ ਦੇਣ ਪਿਛੋਂ ਪਲੰਗ ਤੇ ਜਾ ਲੇਟੀ ਅਤੇ ਮਰ ਗਈ। ਤਾਬੂਤ ਵਿਚ ਦੋ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਨ ਤੇ ਪਲੰਗ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

ਮੈਅਤ ਉਸ ਦੀ ਰਖ ਕੇ ਵਿਚ ਸਾਮੀ,
ਲੋਕਾਂ ਓਸ ਦੀ ਤਰਫ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ।
ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਤੀ,
ਓਥੇ ਜਾਹਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਈ।

ਬੂਟਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹੀਆਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦੱਬਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀ :

ਕਾਰਨ ਦਫਨ ਤਾਬੂਤ ਮਹੀਆਰ ਦਾ ਜੀ,
ਤਰਫ ਕਬਰ ਲਿਆਂਵਦੇ ਚਾ ਕੇ ਤੇ।
ਖੋਲ੍ਹ ਬੰਦ ਸਿਰਾਹਣਿਉਂ ਵਿਚ ਸਾਮੀ,
ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਲਾਸ਼ ਲਿਆ ਕੇ ਤੇ।

ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਵਿਚ ਸਾਮੀ,
 ਸੁਤੀ ਹੋਈ ਪੌਸ਼ਾਕ ਲਗਾ ਕੇ ਤੇ ।
 ਖੁਲ੍ਹੇ ਨੈਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦੀਦ ਦਿਲਬਰ,
 ਰਾਹ ਤਕਦੇ ਨੀਰ ਵਹਾ ਕੇ ਤੇ ।
 ਮਿਲੇ ਵਿਚ ਮਜ਼ਾਰ ਦੇ ਯਾਰ ਜਾਨੀ,
 ਨਾਲ ਅੰਗ ਦੇ ਅੰਗ ਮਿਲਾ ਕੇ ਤੇ ।
 ਭਾਢੀ ਪੌਣ ਗਲਵੰਜੜੀ ਯਾਰ ਦਵੇਂ,
 ਮਿਲੇ ਸ਼ੌਕ ਪਿਆਰ ਜਤਾ ਕੇ ਤੇ ।

ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਦੀਨਦਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਕੋਲੋਂ
 ਹਜ਼ਰਤ ਨਬੀ ਪਾਸ ਮਰਨ ਦੀ ਦੁਆ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਸੂਲ ਉਸ ਦੀ ਦੁਆ
 ਕਬੂਲ ਫਰਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਦਰ ਬਦਨ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਕੁਝ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਨ ਬਾਰੇ

ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

ਦੱਖਣ ਦੇਸ ਕਹਿੰਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਚੰਗਾ,
 ਪਟਨਾ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਜੀ ।
 ਵਰ੍ਹੇ ਰੋਜ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ ਦੂਰ ਏਥੋਂ,
 ਪਟਨਾ ਨਗਰ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਜੀ ।

ਸੈਫੁੱਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹੀਆਰ ਦੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਪਟਨ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਰਾਹ ਸੀ :
 ਵਲੇ ਪਟਨਾ ਇਕ ਸਾਲ ਕਾ ਰਾਹ ਹੈ,
 ਕਿ ਚਲ ਹੋਸ਼ ਕਰ ਗਰ ਤੁਝੇ ਚਾਹ ਹੈ ।

ਬੂਟਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦਸਦਾ ਹੈ :
 ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਨਾ,
 ਜੰਨਤ ਅਦਨ ਮਕਾਨ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ।
 ਗਿਰਦ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰ ਹਿਸਾਰ ਮੁਹਕਮ,
 ਉੱਚੇ ਬੁਰਜ ਤੇ ਜ਼ੋਬ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਦਾ ।

ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਸਦਕਾ ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ ਉਤਾਰ ਆਂਦਾ,
 ਵੇਖੋ ਦੋਸਤੋ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਜੀ ।

ਸੁੰਦਰ ਪਟਨ ਤੇ ਰੰਗਲਾ ਪਤੀ ਰਾਜਾ,

ਜਿਹੜਾ ਹੁਕਮ ਕਰੇ ਉਸ ਜਾ ਕੇ ਜੀ ।

ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ 'ਬੰਬੀਹਾ ਬੋਲ' ਵਿਚ ਪਟਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਵਾਕਫ਼ੀ
ਇਉਂ ਦਸਦੇ ਹਨ :

“ਬੀਜਾ ਪੁਰ ਦਖਣ ਵਿਚ ਹੈ । ਬਹਿਮਣੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ
ਉਥੇ ਵਖਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੋਈ । ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸ
ਵੇਲੇ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ (ਜੋ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਹੈ) ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ
ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ । ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਟਨਾ ਨਗਰ ਜਾਂ ਭਟਨਾ ਨਗਰ ਬੀਂ
ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਜਾ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੋਸੀ ਜੋ ਇਕ
ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ।”

(ਪੰਨਾ ੨੯੩)

ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੇ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾ ਟਿਪਣੀ ਤੋਂ
ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਲਾਟ ਮਨ-ਘੜਤ ਹੈ, ਪਰ ਪਟਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ
ਦਖਣ ਵਿਚ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਸਹਮਤ ਹਨ । ਗਲ ਦਰ-ਅਸਲ
ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਰਸਿੱਧੀ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਪੁਰਾਣੇ
ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਿਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਪਿਛੇ ਜਹੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਮੱਜਲਾਏ
ਤਾਜ ਮਹਲ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੭, ਨੰਬਰ ੧੧, ਸਾਲ ੩ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਪਟਨ ਸ਼ਹਿਰੇਸਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਿ ਦਰ ਅਹਿਦੇ ਅਰੂਜੇ
'ਦਰਾਵਰੀਆਨ' ਮਰਕਿਜ਼ੇ ਹੁਕਮਰਾਨੀਏ ਖਾਨਦਾਨੇ 'ਅੰਧਰਾ'-ਵ-ਯਕੇ ਅਜ਼
ਸ਼ਹਿਰਹਾਏ ਮੁਤੱਮਦਨ-ਵ-ਮੁਤਰੱਕੀਏ ਸ਼ਰਕ ਬ-ਸੁਮਾਰ ਮੀ ਰਫਤ-ਵ-
ਮੌਕੀਅਤੇ ਮੁਮਤਾਜ਼ੇ ਰਾ ਕਸਬ ਨਮੂਦਾ ਬੂਦ । ਦਰ ਨਸਜੇ ਪਾਰਚਾਏ
ਅਬਰੇਸ਼ਮੀ ਜ਼ਰ ਦੋਜ਼ੀ-ਵ-ਮਸਨੂਆਤੇ ਦੋਬੀ-ਵ-ਬਿਲਅਖਸ ਦਰ ਮੁਹਰਾ-
ਸਾਜ਼ੀ ਸ਼ਹਰਤੇ ਬ-ਸਜ਼ਾਂ ਦਾਸਤ ਵ-ਅਜ਼ ਜੁਮਲਾ ਮਸਨੂਆਤੇ ਆਂਕਿ ਅਜ਼
ਰਾਹੇ ਬਰੋਗਜ਼ਾ (ਭੜੋਚ ਮੌਜੂਦਾ) ਬ-ਬਿਲਾਦੇ ਯੂਨਾਨ, ਰੂਸ, ਵ ਮਿਸਰ
ਸਾਦਿਰ ਮੀ ਸ਼ੁਦ । ਪਾਰਚਾ ਵ-ਜਵਾਹਿਰ, ਆਲਾਤ ਵ-ਮੁਹਰਾਹਾਏ ਆਂ
ਬੈਲੇ ਮੌਰਦੇ ਪਸੰਦੇ ਸਕਨਾਏ ਆਂ ਸਾਮਾਂ ਵਾਕਿਆ ਮੀ ਗਰਦੀਦ । ਪਤਨੇ
ਇਮਰੂਜ਼ਾ ਸ਼ਹਿਰੇਸਤ ਮੁਤੱਰਕੀ-ਵ-ਬਰ ਕਿਨਾਰੇ ਗੁਦਾਵਰੀ ਵਾਕਿਆ
ਅਸਤ । ਅਹਿਲੇ ਹੁਨੂਦ ਈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਅਜ਼ ਜਿਹਿਤੇ ਕਿ ਦਰਾਂ

ਮਾਅਬਦੇ ਅਸਤ ਅਜ਼ ਏਕਨਾਤ ਸ਼ਾਇਰੇ ਮਾਰੂਫ਼-ਵ-ਬਜ਼ੁਰਗੇ ਕਰਨੇ
ਸ਼ਾਂਨਜ਼ਦਹੁਮ ਮੁਕਦਸ ਮੀ ਪਿੰਦਾਰੰਦ ।”

ਉਲਥਾ :—“ਪਟਨ ਪਰਸਿਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜੋ ‘ਦਰਾਵੜ’
ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਧਰਾ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ
ਅਤੇ ਸੱਭਿ ਤੇ ਉੱਨਤ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ
ਬੜਾ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰੋਸ਼ਮੀ
ਕਪੜਿਆਂ ਤੇ ਖੀਣਖਾਬ ਬੁਣਨ ਵਿਚ ਤੇ ਲਕੜੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਣਾਉਣ
ਵਿਚ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ
ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਰਗਜ਼ਾ (ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਭੜੋਚ) ਰਾਹੀਂ ਯੂਨਾਨ,
ਰੂਮ, ਮਿਸਰ ਦਿਆਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਪੜੇ ਜਵਾਹਰਾਤ,
ਸੰਦ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਸੰਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।
ਅਜ ਕਲ ਦਾ ਪਟਨ ਉੱਨਤ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਦਾਵਰੀ ਕੰਢੇ ਆਬਾਦ ਹੈ।
ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਪਵਿਤਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਥੇ
ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਏਕਨਾਥ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ।”

੧੮੩੭ ਈ: ਵਿਚ ਦੰਰਿਆ ਗੁਦਾਵਰੀ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਥਾਈਂ
ਖੁਦਾਈ ਜ਼ਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ੧੮ ਫੁਟ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੨੭ ਫੁਟ ਤਕ ਡੂੰਘੀ ਪੁਟਾਈ
ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ੪ ਫੁਟ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਕੇ, ਨਰਮ ਪੱਥਰ ਤੇ
ਪੱਕੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਡੂੰਘੇਰੀ ਪੁਟਾਈ ਤੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ
ਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਰਾਮਦ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਆਸਫੀਆ
ਵੰਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨਿਜ਼ਾਮਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਲਭੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ
ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਪੁਟਣ ਤੇ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ
ਮਾਲੂਮਾਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਹੋਈ ਕੰਧ ਦੀ ਨੀਂਹ ਕਿਸੇ
ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਥਿਹ ਤੇ ਰਖੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੰਧ ਦਾ ਆਸਰਾ ਇਕ
ਪਾਸਿਉਂ ਲੰਮਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੰਧਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ
ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਤਵ-ਵੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਢਿਆ ਸੀ ਕਿ
ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਹੜ ਕਾਰਣ ਜਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਭੁਚਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ
ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਡੂੰਘਿਆਈ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ
ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਤਬਾਹੀ ਚੌਦ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਾਂ

ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (੨)

ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਵੀ ਸਨ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ (ਅਸਲੇ ਤੇ ਉਹਲੇ), ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ (ਲਾਸਾਂ) ਤੇ ਤਖਤ ਸਿੰਘ (ਵੰਗਾਰ)। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਦੋ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਕਵੀਆਂ, ਸੁਖਪਾਲ ਵੀਰ ਸਿੰਘ 'ਹਸਰਤ' ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਚਿਤ ਕਰਵਾਣਾ ਮੇਰੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸਿੰਮਦੇ ਪੱਥਰ' ਹੈ। ਇਹ ਨਾਉਂ ਇਸ ਕਵੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸੂਚਕ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਸਰਸਰੀ ਜੇਹੀ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਚ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਪਥਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਰਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਬਰਨਾ ਕਿਸੇ ਜਾਣਕਾਰ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਖਮ-ਚਿੱਤ ਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰਾਗ ਪਰਤੀਤ ਹੋਇਆ (ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ ਫਰਨੀਚਰ ਬਣਾਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰੀਗਰ ਹੈ), ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਅੱਤ ਦੀ ਸੁਖਮਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਜੇਹਾ ਸਮਝ ਰਹਿਆ ਹਾਂ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹਕੇ, ਮੇਰੇ ਉਹ ਭਾਵ ਜੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫ਼ੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਹੋਰ ਤਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਕ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਖਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਇਆ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤਮ ਕਵਿਤਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਦੁਰਗਮ, ਔਖੀ, ਹੋਣੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਉਂ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਲਗ ਪਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਛੰਦ-ਬਧ ਰਚਨਾ ਸੁਖੈਨ ਹੈ, ਉਹ ਗੀਤ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਔਖੀ ਹੈ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਚਿੱਤ

ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸਥਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਰਾਗ ਕਢ ਕੇ ਸੰਤੁਸਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰਾਗ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਪਜਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਵਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਾਲਮੀਕੀ, ਕਾਲੀਦਾਸ, ਸ਼ੋਕਸਪੀਅਰ ਦੀ ਵਧੀਆ ਕਵਿਤਾ ਮਨੁਖ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪਏ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਗਾਂਦੀ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭੁਚਾਲ ਲਇਆਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਭਾਂਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਇਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਕਵਿਤਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਇਹ ਠੀਕ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸੌਖੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਇਸ ਨੇ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਤਕ ਪਹੁੰਚਕੇ ਉਸ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਬਦਲਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਉਸ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਸੌਖੇ ਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸੌਖੇ ਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਉਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਅੰਸ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਵੀਨਤਾ ਦੁਰ-ਗਮਤਾ ਹੈ, ਨਵੇਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਗਤੀਹੀਨ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ਸੌਖੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਖੜੇ ਪਹੀਏ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਹੱਥ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਚਲਦੇ ਪਹੀਏ ਨੂੰ ਹਥ ਪਾਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਮਨਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਤੇ ਗਤੀਹੀਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ। ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਗਤੀਹੀਨ ਨੂੰ ਗਤੀ ਦੇਕੇ, ਚਾਲੂ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਬਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਲਵਾਨ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ।

ਕਵਿਤਾ, ਕਲਾ, ਜਾਂ ਭਾਵ ਬਲਵਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਆਪੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ, ਹੋਰ ਗਰਾਰੀਆਂ, ਪਟਿਆਂ, ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੀਤਾ, ਕਾਲੀਦਾਸ, ਸ਼ੋਕਸਪੀਅਰ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਸਿਧਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ, ਬਹੁਤ ਟੀਕਿਆਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਾਰਕਸ, ਏਂਗਲਜ਼, ਲੈਨਿਨ ਨੂੰ ਲੈ ਲਵੋ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਤਨੀ ਸੌਖੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਂਘਦਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਇਹ ਇਕ ਅਤੀ ਦੁਰਗਮ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਲੋਕ-ਸਮੂਹਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀ ਦੇਣ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ, 'ਨਵਾਂ ਸਾਹ

ਭਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝ ਲੈਣਗੇ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਇਕ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਰਤੀ, ਕਿਸ ਭਾਂਤ ਦੀ ਦੁਰਗਮ ਜੇਹੀ, ਸੁਖਮ ਜੇਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਦੁਰਗਮ ਸੁਖਮਤਾ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ ? ਮੈਂ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਫਿਰ ਸਮਝ ਗਇਆ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਖਮ ਭਾਵ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਧਾਰਣ ਜੇਹੇ, ਘਸੇ ਹੰਢੇ ਹੋਏ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਲਪੇਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇ-ਗੰਢ ਉਤੇ ਵਿਚ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ—

ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਬਗੜੇ
ਤੇ ਬਖੇੜੇ ਮਰਨ ਜੰਮਣ ਦੇ,
ਇਹ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੁੱਕਣੇ ਨੇ,
ਤੂੰ ਹੈ ਤਾਰਾ ਉਸ ਸਵੇਰੇ ਦਾ ।
ਤੇਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ
ਕਿਰਨਾਂ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਨੇ ਜ਼ੋਰੇ,
ਤੇਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈ ਬਸ,
ਖਾਤਮਾ ਜਗ ਚੋਂ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ।

ਜਾਂ 'ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ ਅਜੇ' ਵਿਚ—

ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਉੱਤੇ
ਲਗੇ ਹੋਏ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਦਾਗ਼ ।

ਜਾਂ 'ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨੈਣ ਭਾਰੇ ਜਿਹੇ' ਵਿਚ—

ਪਰ ਅਚੇਤ ਹੀ ਮੇਰੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ,
ਫਾਕਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਰੰਗ ਘੁਲ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ।
ਮੇਰੀ ਬੁਰਸ਼ੀਂ ਸਜਾਈ ਹੋਈ ਸਾਂਵੈਰੀ,
ਰਾਖਵੇਂ ਭੇਤ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ।

ਜਾਂ ਫਿਰ 'ਕੋਈ ਜੁਗਨੂੰ, ਕੋਈ ਤਾਰਾ' ਵਿਚ—

ਭਾਰ ਸੁੰ-ਅਗਨੀ ਦਾ ਚਾ ਕੇ
ਵਿਸ਼ਵ-ਨੇਰ ਦਾ ਸਾਰਾ,
ਆਪੇ ਚਮਕ ਪਵੇਗਾ ਰਾਤੀਂ
ਕੋਈ ਜੁਗਨੂੰ, ਕੋਈ ਤਾਰਾ ।

ਕਵਿਤਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, (ਮੈਂ 'ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ' ਉਕਤੀ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁਝ ਭੇਦ ਨਾਲ ਵਰਤ ਰਹਿਆ ਹਾਂ।) ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਭਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ, ਪ੍ਰਾਕਰਮਾਂ, ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁੱਤੇ, ਅਣਹੋਏ ਹੀ ਰਹਿਣੇ ਸਨ। ਜੁਗਨੂੰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਗਨੀ ਉਤੇ ਚੁਕਣਾ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਸੁੱਤੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਜਗਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਹ ਜੋਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਝ ਕਰਵਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਅਲਪ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਚੁਕਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਰਖਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁੱਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਹਾਣੀ ਕੋਈ ਛੁਹ ਲਈ ਏ,
ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁੰਘਾਰਾ ਜਿਹਾ ਹੈ।

ਆ, ਤੇਰੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖ ਦਿਆਂ ਅਪਣੇ ਨਸੀਬ,
ਤਾਕਿ ਤੇਰੇ ਰੋਸਿਆਂ ਦੀ ਤਾਬ ਮੱਠੀ ਹੋ ਜਾਏ।

ਕਿਣਕਾ ਕਿਣਕਾ ਨੀਬ ਲਾ ਲਾ ਵੇਖਦੀ,
ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ—

ਬੂਰਦੀ ਰਹੀ, ਬੂਰਦੀ ਰਹੀ,
ਫੇਰ ਮੁੜ ਆਈ ਏ ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ।
ਚੁਪ ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਰੱਖ ਕੇ ਅਪਣੀ ਜੀਭ ਤੇ
ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਹਰ ਰਾਹਗੀਰ ਤੋਂ—

‘ਮੇਰਿਆਂ ਝਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਸ

ਕਿਸ ਪੜਾ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਤ ਚੁੰਮਣ ਦਏਗਾ?’

ਦੂਰ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਰਾਹੀ ਦੀ ਚਾਲ—

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਜੋੜ ਕੇ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਚਿਤੰਨ—

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕੇ ਹੋਏ, ਛੁਪ ਕੇ ਸੁੱਤੇ,

ਕਿਸੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਯੰਕਰ ਅਵਾਜ਼।

ਚਿੱਤਰ ਖਿਚਣ ਵਿਚ ਉਂਜ ਤਾਂ ਅਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁੜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਚਿੱਤਰ ਹਨ, ਇਹ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਪਛਮੀ ਜੇਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਯਾਦ ਤੇਰੀ ਮੈਂ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਕੇ
 ਇੰਜ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਰੱਖੀ—
 ਜਿਵੇਂ ਸਿਆਲੀ ਰੁੱਤੇ,
 ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਛੱਪਰ ਦੇ ਉੱਤੇ,
 ਮੀਂਹ ਗੜੇ ਦਾ ਵਸਦਾ,
 ਛੱਪਰ ਚੋਵੇ,
 ਬੱਲੇ ਇਕ ਮੁਸਾਫਰ ਬੈਠਾ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ,
 ਤਿੱਪ ਤਿੱਪ ਚੌਂਦੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਟੇਪਿਉਂ
 ਨਿੱਘ ਬਚਾਵਣ ਖਾਤਰ,
 ਰੋਕ ਪਿੱਠ ਤੇ ਗੰਧਲਾ ਪਾਣੀ,
 ਅੱਗ ਤੇ ਬੁਕਿਆ ਹੋਵੇ ।
 ਜਾਂ ਇਹ ਡਾਰ ਕੋਈ ਮਿਰਗਾਂ ਦੀ,
 ਲੈ ਕੇ ਨੈਣ ਮਸ਼ਾਲਾਂ,
 ਲਭਦੀ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਬੱਕ ਗੁਆਚੇ,
 ਕਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਭਾਲਾਂ;
 ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ ਪੱਬ ਜ਼ਮੀਂ ਤੇ ਧਰਦੀ
 ਲੈਂਦੀ ਫਿਰੇ ਕਨਸੋਆਂ ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਤਾਲ ਵੀ ਚੋਖਾ ਨਵੀਨਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ; ਇਸੇ ਤਕ ਕਿ ਦੋ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਤਾਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਨ ਉੱਤੇ ਜਾਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸਾਂ । ਉਹ ਇਹ ਹਨ—

ਅਰਸ਼ ਤਾਰੇ, ਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਦੀਵੇ ਜਲਣ,
 ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਿਹੇ ।
 ਉਡ ਕੇ ਆ ਪਈ ਚਿਣਗ-ਯਾਦ ਦਿਲ ਤੇ ਕਿਤੋਂ
 ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨੈਣ ਭਾਰੇ ਜਿਹੇ ।
 ਹੈ ਰਾਤ, ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਚੰਨ, ਕਿਰਨਾਂ ਨੇ ਖਮੋਸ਼,
 ਬਿਰਛਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਸਹਿਮ ਕੇ ਬੈਠੇ ਨੇ ਹਨੇਰੇ ।
 ਅੱਜ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਸਾਰੇ ਤੇ ਪਈ ਚਾਂਦਨੀ ਉਂਘੇ,
 ਘਾਹ-ਤੋਲ ਪਈ ਲਿਸਕੇ, ਤੇ ਚੁਪ-ਚਾਣ ਚੁਫੇਰੇ ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਇਕ ਬੰਦ ਵਿਚ ਵੀ 'ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ' ਤੇ 'ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ' ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਨਾਲ

ਇਕ 'ਨਿੱਕੇ' ਤੇ ਇਕ 'ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ' ਦੇ ਤੌਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤਾਲ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਤੌਲਾਂ ਤੇ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਜਾਣ ਕੇ ਹੋਵੇ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਬਭੀੜ ਕੇ, ਤੇ ਸੁਕੋੜ ਕੇ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਠਨਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਸੁਆਦ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ—

ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੈਂਡਿਆਂ ਵਿਚ
ਹਸੀਨ ਨਗਮੇ ਖਿਲਾਰ ਚੁੱਕਾਂ।
ਮੈਂ ਨਵੀਆਂ ਤਦਬੀਰਾਂ ਜਨਮੀਆਂ ਨੇ,
ਮੈਂ ਘਸੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਮਾਰ ਚੁੱਕਾਂ।
ਮੈਂ ਵਾਦੀ ਕੁੱਲ ਰਾਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੇ ਦੀ
ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਪਾ ਗਇਆ ਹਾਂ।
ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਤਿਤਲੀਆਂ ਇਹ
ਉਡਾਰੀ ਲਾਵਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਕਿਸ ਲਈ ?

ਕੌਣ ਅਜ ਅਤਿਪ੍ਰਤ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਮੁਛ ਕੇ ਪਰ,
ਨਫ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਧਦਕਦੇ ਲਾਵੇ 'ਚ ਸੁਟਣਾ ਚਾਹ ਰਹਿਆ ?

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਲਾਂ ਕਰਦੇ ਦਾ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕਵੀ ਦਾ ਪੈਰ ਥਿੜਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਖਿਮਾਂ ਯੋਗ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਤਾਲ, ਜਿਥੇ ਨਵੇਂ ਨਰੋਏ ਹਨ, ਪੱਕੇ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਵਿੰਸੈ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਰੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਵਿਸ਼ਾ, ਪਿਆਰ, ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ; ਪਰ ਘਰੋਗੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਦ-ਭਰੇ, ਮਮਤਾ ਭਰੇ ਜਿਵੇਂ ..... 'ਤੇ ਹੁਣ' ਵਿਚ, ਆਸ਼ਾ-ਮਈ ਚਿਤਰ, ਜਿਵੇਂ 'ਬੱਚੇ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇ ਗੰਢ ਤੇ', ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤਾਂਘੀ ਵਿਸ਼ੇ, ਜਿਵੇਂ 'ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ' ਜਾਂ 'ਕੋਈ ਜੁਗਨੂੰ, ਕੋਈ ਤਾਰਾ' ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਭਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਕਿਧਰੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਕਾਸ ਪਾਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਸ ਵੀ ਬੱਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ' ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ-ਅਧਿਯਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿੱਤ-ਪੂਰ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਣਾ ਸਕੇਗਾ।

ਸੁਖਪਾਲ ਵੀਰ ਸਿੰਘ 'ਹਸਰਤ' ਵੀ ਇਕ ਹੋਣਹਾਰ ਕਵੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਸੰਗ੍ਰਹ ਮੇਰੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹਨ : 'ਸਰਸਬਜ਼ ਪਤਝੜਾਂ' ਤੇ 'ਹੁਸਨ ਕਿਨਾਰੇ'

ਪਹਿਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਲਈ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹੋਸਲਾ ਵਧਾਣ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਦੇ ਮੁਖ-ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁਹਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਝ ਤੇ ਨੀਤੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਹਸਰਤ ਵਿਚ ਦਿਲ ਹੈ, ਦਿਮਾਗ ਹੈ, ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕੋਲ-ਲੱਭਤ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ, ਨਵੇਂ ਇਸਤਿਆਰੇ ਸਾਜ਼ ਲਭ ਕੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਚਾਉ ਤੇ ਸਲੀਕਾ ਹੈ। ... ..(ਪਰ) ਹਸਰਤ ਅਜੇ ਕੱਚਾ ਹੈ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਵਜੋਂ, ਪਰ ਇਹ ਕੱਚ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਦੀ ਦੂਰੀ ਮਸ਼ਕ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।” ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਹਮਤ ਹਾਂ, ਸਿਵਾਏ ਇਕ ਗੱਲ ਦੇ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਹਸਰਤ ਵਿਚ ਸਲੀਕਾ ਨਹੀਂ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਸੁਹਣਾ ਢੰਗ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ‘ਆਲੋਚਨਾ’ ਵਿਚ ਨੋਟ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਇਸ ਲਈ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਸਰਤ ਦੇਸਤਾਂ ਤੇ ਸੁਭ-ਇਛਕਾਂ ਦਾ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵਿਗੜ ਨਾ ਗਇਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਂ ਹਨ। ‘ਆਲੋਚਨਾ’ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ, ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਇਥੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਣਹਾਰ ਸੰਭਾਵਨਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰੂ ਦੋਸ਼ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ।

ਨਿਸ਼ਾ ਦੀ ਤਲਖੀਆਂ 'ਚੋਂ, ਫੁਟਦੀ ਹੈ ਸਵੇਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ,
ਮਹੱਬਤ ਹੀ ਫਸਾਨਾ ਏ, ਕਿ ਨਫ਼ਰਤ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਏ ?
ਹੈ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਾਇਰ, ਜਾਂ ਹੈ ਮਾਨਵਤਾ ਹੀ ਰਬ ਮੇਰਾ
ਬੁਢੇਪਾ 'ਉਪਰ-ਲੰਮੀ' ਏ, ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਜਵਾਨੀ ਏ ?
ਹੁਸਨ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲੇ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਮਾਰੂ ਸਿਆਹੀਆਂ ਨੇ,
'ਇਹ ਦੋਲਤ' ਹੀ 'ਅਮੀਰੀ' ਏ ਕਿ ਐਵੇਂ 'ਦਿਲ-ਲੁਭਾਣੀ' ਏ ?
ਖੁਦਾ ਹੈ ਰੂਹ ਹਸਤੀ ਦੀ ਤਾਂ ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਖੁਦਾ ਕਿਹੜਾ ?
ਹੈ 'ਕੁਦਰਤ' ਰਾਜ਼ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਿ 'ਧਰਤੀ ਹੀ ਸੁਹਾਣੀ' ਏ ?
ਹੈ 'ਪੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤੀ' ਜਾਂ ਹੈ 'ਗੁਰਬਤ-ਰੂਹ ਕੰਡਿਆਲੀ' ?
'ਇਹੀ ਰੰਗ' ਅਮਨ-ਗੰਗਾ ਹੈ, ਕਿ ਜੰਗਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਏ ?
ਕੋਈ ਵਿਗਿਆਨ ਰੇਖਾ ਧਰਮ ਲਈ ਜੇ ਸਾਂਝ ਚਾਨਣ ਏ,
ਪਵਨ ਅਕਲਾਂ ਦੀ ਇਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਤੜਪ ਹੈ ਜਾਂ ਵੈਰਾਨੀ ਏ ?
ਹੈ ਜੀਵਨ ਰਾਗ ਮੇਰਾ ਜਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ ਰਾਗ ਹਸਤੀ ਦਾ,
ਪਿਲਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿ-ਅਮ੍ਰਿਤ, ਅਮਰ 'ਹਸਰਤ' ਦੀ ਕਾਨੀ ਏਂ।

ਜਿਥੇ ਇਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਕਾਵਿਮਈ ਗੁਣ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੱਚ ਵੀ ਬੇ-ਓੜਕਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ 'ਸਵੇਰ' ਨੂੰ 'ਸ਼੍ਰੇਰ' ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਗ਼ੁਰਬਤ-ਰੂਹ' ਤੇ 'ਵਿਗਿਆਨ-ਰੇਖਾ' ਧਰਮ ਜੋਹੀਆਂ ਸਮਾਸ-ਰੂਪੀ ਉਕਤੀਆਂ ਕਵੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਲਖਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਫਿਰ ਅਜੇਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ 'ਹੈ' ਦੀ ਥਾਉਂ 'ਏ' ਤੇ 'ਏਂ' ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਵਧੀ ਹੈ ?

ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਾਰਥੀ ਅਲੰਕਾਰ ਜਿਸ ਖ਼ੂਬੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਇਆ ਹੈ—ਜਿਵੇਂ, ਦੂਜੀ, ਤੀਜੀ ਤੇ ਚੌਥੀ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਅੱਠਵੀਂ, ਨਾਵੀਂ, ਤੇ ਦਸਵੀਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ—ਉਹ ਹਸਰਤ ਦੇ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜੋ ਹਾਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਹੀ ਸਵਾਲ ਪੁਛ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਪੰਜਵੀਂ ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਸਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਪੜਾਉ ਉਤੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਤੇ ਭਾਵਕਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਣਸਮਝਿਆ ਟਕਰਾਉ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਲੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧਿਆ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਟਕਰਾਉ ਨੂੰ ਸਾਧ ਲਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕਵੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

—o—

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੁਸਤਕ

ਵਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ

ਕ੍ਰਿਤ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੋਹਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ
ਛੱਪ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਭੇਜਣ ਲਈ ਲਿਖੋ। ਮੁਲ ਕੇਵਲ ੪)

ਸਕੱਤ੍ਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ

੫੫੫ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਜੈਮਲ ਫੱਤੇ ਦੀ ਵਾਰ

‘ਜੈਮਲ ਫੱਤੇ ਦੀ ਵਾਰ’ ਤਾਰਾ ਚੰਦ (ਟੀ. ਸੀ.) ਗੁਜਰਾਤੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਹੁਣੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਗੁਜਰਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੈਤ-ਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਬੁਝਾਰਤ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦ ‘ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੇ’ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੁਝਾਰਤ ਬੈਤ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਛਾਵ ਹੈ ‘ਗੰਨਾ’ :

ਕਾਫ਼--ਕੱਟ ਸਿਰ ਲਿਆਓ ਜੇ ਵਿਚ ਕਦਮਾਂ,
ਨਜ਼ਰੇ-ਖ਼ਲਕ ਅੰਦਰ ਜ਼ਹਿਰੀ ਮਾਰ ਬਣ ਜਾਂ।
ਜੇਕਰ ਕਦਮ ਕੱਟਕੇ ਰਖੋ ਸੀਸ ਉੱਤੇ,
ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਆਤਸ਼ ਹਾਰ ਬਣ ਜਾਂ।
ਕਦਮ ਕੱਟ ਸੀਨਾ ਰਖੋ ਸਿਰ ਉੱਤੇ,
ਦਸਤੇ ਯਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣ ਜਾਂ।
ਸਿੱਧਾ ਕੱਦ ਮੇਰਾ ਹਰਫ਼ ਤਿੰਨ ‘ਟੀ. ਸੀ.’,
ਉਲਟੇ ਅੰਗ ਜੇਕਰ ਸ਼ੀਰੀਂਦਾਰ ਬਣ ਜਾਂ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਨੇ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦ ਅਲੰਕਾਰ-ਮਈ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਮੀਮ-ਮੂੰਹ ਮਹਿਤਾਬ ਦੇ ਵਾਂਗ ਉਹਦਾ,
ਸਿਰ ਤੇ ਵਾਲ ਨੇ ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਤਾਰ ਕਾਲੇ।
ਕਾਲੇ ਮੂੰਹ ਖਜਾਲਤ ਬੀਂ ਫੇਰ ਲੇਵਣ,
ਵੇਖੋ ਪੇਚ ਜੇ ਜੁਲਫ਼ੇ ਦੋ ਤਾਰ ਵਾਲੇ।

ਵਾਲੇ ਗੋਸ਼ ਵਾਲੇ ਗੋਇਆ ਹੈਨ ਹਾਲੇ,

ਸਿਰ ਤੇ ਖੂਬ ਮਰੱਸਿਆ ਤਾਜ ਨਾਲੇ ।

ਨਾਲੇ 'ਤਾਰਿਆ' ਕਿਲਾ ਮਕਸੂਦ ਗਿਰਦੇ,

ਪੁਖਤਾ ਗੜ੍ਹ ਫ਼ਸੀਲ ਤੇ ਮਾਰ ਤਾਲੇ ।

ਟੀ. ਸੀ. ਗੁਜਰਾਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਉਸ ਦਾ ਕਾਲ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ । ਟੀ. ਸੀ. ਗੁਜਰਾਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਗੁਜਰਾਤੀ ਹੈ । 'ਕੁਸ਼ਤਾ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕਵੀ ਤਾਰਾ ਚੰਦ 'ਤਾਰਾ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।* ਵੀਹ ਵਿਸ਼ਵੇ ਇਹ ਕਵੀ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਗੁਜਰਾਤੀ ਹੀ ਹੈ । 'ਵਾਰ ਜੈਮਲ ਵਤਾ' ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਥਾਂ 'ਤਾਰਾ ਚੰਦ', 'ਤਾਰਾ' ਜਾਂ 'ਤਾਰਿਆ' ਕਰ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ।

(ੳ) 'ਤਾਰਾ ਚੰਦ' ਇਸ ਹਾਲ ਨੂੰ, ਕੀ ਬੇ-ਅਰਥ ਵਧਾਣ ।

ਹਾਲ ਹੁਣ ਜੰਗ ਚਤੋੜ ਦਾ, ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ।

(ਅ) ਸਭਸ ਹੀ ਛਤਰਾਣੀਆਂ, ਵਿਚ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜੋ ।

ਇਕ ਛਿਨ ਅੰਦਰ 'ਤਾਰਿਆ', ਗਈਆਂ ਢੇਰੀ ਹੋ ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਨੇ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਵੀ 'ਬੱਦਲ' ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ । 'ਬੱਦਲ' ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ 'ਸਾਉਣ', 'ਸਾਉਣ' ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ 'ਸੋਹਣਾ', 'ਸੋਹਣੇ' ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਗਿਰਦ 'ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬ' । ਅਗੋਂ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਗਿਰਦ 'ਜਾਨੀ ਜੱਟ' ਸੀ । ਇਸ ਜਾਨੀ ਜੱਟ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਥਾਂ ਕਰੀਮ ਬਖਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਕਰੀਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਵੀ ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਰਫ਼ੀਕ ਸੀ । ਰਫ਼ੀਕ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਤਾਰਾ ਚੰਦ 'ਤਾਰਾ' ਹੈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਵੀ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕੀ । ਬੇਂਤ-ਬਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ; ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰ ਇਕ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਕੀ ਜਾਂ 'ਵਾਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ' ਦੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ

* ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੋ—ਭੂਮਿਕਾ ।

ਫੁੰਗਦੀ, ਫੋਰ ਵੀ ਇਹ ਚੰਗੀ ਸਲਾਘਾ ਯੋਗ ਰਚਨਾ ਹੈ ।

ਵਾਰ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਖੜਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਤੇ ਜੋਸ਼-ਭਰਪੂਰ ਵਰਣਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਵਾਰ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਮੂਨੇ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦੀ ਖੂਬੀ ਰਵਾਂ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਬਿਆਨ, ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸੁਹਣੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜੜਤ, ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਅਛੂਤੇ ਚੰਗੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ।

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸੀ-ਹਰਫੀਆਂ, ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿੱਸੇ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਲਿਖੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਰੁੱਚੀ 'ਪਰੰਪਰਵਾਦ' ਦੀ ਸੀ । ਜੇ ਇਕ ਕਵੀ ਇਕ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਦਾ, ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਕਵੀ ਉਹੋ ਕਿੱਸਾ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ 'ਰੰਗ-ਆਮੋਜ਼ੀ' ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ । ਵਾਰ ਲਿਖਣਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰੰਪਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ । ਇਉਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲ' ਦੇ ਅੰਤ ਨਾਲ ਵਾਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਕਵੀ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਦੀ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਜਾ ਕੇ ਵਾਰ ਲਿਖੀ । ਕਹਾਣੀ ਉਹ ਲਈ, ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾਈ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਠੀਕ ਸਮਝ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਚੰਗੀ ਵਾਰ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਲ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ।

ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਵੇਲੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚ ਜੋਧਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬੀਰਮ ਦੇਵ ਸੀ । ਬੀਰਮ ਦੇਵ ਮਰ ਗਇਆ, ਪਿੱਛੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਛੋਟੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰਹਿ ਗਏ । ਮਾਲ ਦੇਵ, ਬੀਰਮ ਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ । ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਮਾਲ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਟਿਆਰ ਪੋਤਰੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਦੇਕੇ ਅਕਬਰ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ । ਬੀਰਮ ਦੇਵ ਦੇ ਜੁਆਨ ਹੋ ਰਹੇ ਪੁੱਤਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਬੁਰੀ ਲੱਗੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਤਾਕਤ ਘਟ

ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੈਮਲ ਹਾਰ ਗਇਆ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ 'ਸੋਹਲ' ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਇਆ। ਮਲਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੌੜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਉੱਥੇ ਰਹਿਆ ਕਿ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਬੌੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਗ਼ਲਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਦੁਰਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਮਾਲ ਦੇਵ ਤੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਕਬਰ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਜੈਮਲ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਮਲ ਦੇ ਘਰ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋ ਰਹੀ ਪੋਤਰੀ 'ਸਿੰਦਲ' ਹੈ।

ਦੁਰਘਟਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਮੇ ਸੋਹਲ ਦੇ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਣੀਆਂ ਹੋਲੀ ਖੇਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜੈਮਲ ਨੇ ਉਮਾਹ ਵਿਚ ਆਕੇ ਇਕ ਭਰਜਾਈ ਲਗਦੀ ਰਾਣੀ ਉੱਤੇ ਗੁਲਾਲ ਦੀ ਪਿਚਕਾਰੀ ਮਾਰੀ। ਇਸ ਮਗ਼ਰੂਰ ਰਾਣੀ ਨੇ ਜੈਮਲ ਨੂੰ ਤਾਹਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਰਾਜ ਭਾਗ ਗੁਆਕੇ ਸ਼ਰਣਾਚਰੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਜੈਮਲ ਨੂੰ ਹੋਲੀਆਂ ਖੇਡਣਾ ਕਿਵੇਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਆਕੇ ਜੈਮਲ ਆਪਣੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਫ਼ਤਹ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਵੀ ਕਈ ਥਾਂ 'ਫੱਤਾ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਕਬਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਘਟ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਜੈਮਲ ਅਤੇ ਫ਼ਤਹ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਕਬਰ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਸੁਰੰਗ ਲਾਕੇ ਜੈਮਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਣੀਆਂ ਰਾਜ-ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਜੌਹਰ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜੈਮਲ ਤੇ ਫ਼ਤਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਲੜਾਈ 'ਚੌੜ' ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਪੂਰੀ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ :

ਜੈਮਲ ਫੱਤੇ ਦੀ ਵਾਰ

(ਬੀਰਮ ਦੇਵ ਰਾਜਾ ਜੋਧਪੁਰ)

ਬੀਰਮ ਦੇਵ ਇਕ ਨਾਮ ਸੀ, ਸੂਰਬੀਰ ਬਲਵਾਨ ।
ਫਤ੍ਰੀ ਰਾਜਾ ਕੌਮ ਦਾ, ਰਾਜਪੂਤ ਬਲਵਾਨ ।

ਗਿਰਦ-ਨਵਾਹ ਵਸਨੀਕ ਜੋ, ਰਾਜੇ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ।
 ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ, ਉਹ ਬੜਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ੋਰ ।
 ਫੌਜ ਸਿਪਾਹੀ ਓਸ ਦੇ, ਮਾਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਢੇਰ ।
 ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਇੰਜ ਦੇਖਦਾ, ਜਿਉਂ ਬੱਕਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ।
 ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਜਾ ।
 ਕੋਈ ਬਿਗਾਨਾ ਆਪਣਾ, ਅੱਖ ਨ ਸਕੇ ਚਾ ।
 ਐਪਰ ਚਾਰਾ ਮੌਤ ਥੀਂ, ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਾ ।
 ਜੋ ਆਵੇ ਇਸ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਦੇਵੇ ਸੀਸ ਤੁਕਾ ।
 ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਦਿਯੋਂ (ਦਿਹੀਂ) ਜਾਂ, ਮੌਤ ਆ ਕੀਤੀ ਵਾਰ ।
 ਦੁਰ ਪਏ ਬੀਰਮ ਦੇਵ ਜੀ, ਸੁੰਵਾ ਛੱਡ ਦਰਬਾਰ ।

ਮਾਲ ਦੇਵ

ਮਰਨੇ ਪਿਛੋਂ ਵਾਰ ਸੀ, ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ :
 ਚਾਰੇ ਉਮਰ ਛੋਟੇਰੜੀ, ਰਹਿ ਗਏ ਵਿਚ ਪਰਵਾਰ ।
 ਵੱਡਾ ਜੈਮਲ ਨਾਮ ਸੀ, ਆਹਾ ਜੋ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ।
 ਐਪਰ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਣਾ, ਬੜੀ ਕਠਨ ਹੈ ਕਾਰ ।
 ਚਾਚਾ ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂਦੜਾ, ਮਾਲ ਦੇਵ ਸੀ ਨਾਮ ।
 ਉਸ ਨੇ ਅੰਤ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਤਮਾਮ ।
 ਦੇਖ ਭਤੀਜੇ ਛੋਟੜੇ, ਬਣਿਆ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ।
 ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ, ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਦਰਬਾਰ ।

ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਮੌਤ ਥੀਂ, ਹੋਏ ਲੋਕ ਆਗਾਹ ।
 ਆਣ ਚੜ੍ਹਾਈ ਮੁਲਕ ਤੇ, ਕੀਤੀ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ।
 ਜੁੱਧ ਮਚਾਇਆ ਆਣ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਂਵਦੇ ਸਾਰ ।
 ਕੀਤਾ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ, ਡਾਢਾ ਆ ਲਾਚਾਰ ।
 ਮਲਦੇਵ ਦੀ ਓਸ ਥੀਂ, ਪੇਸ਼ ਗਈ ਨਾ ਕਾ ।
 ਫਿਕਰ ਸਗੋਂ ਦਿਲ ਆਪਣੀ, ਪਿਆ ਜਾਲਦਾ ਆ ।
 ਮਾਲਦੇਵ ਘਰ ਪੋਤਰੀ, ਆਹੀ ਇਕ ਜੁਆਨ ।
 ਸਾਕ ਉਸ ਦੇਕੇ ਓਸਦਾ, ਲੀਤੀ ਮੰਗ ਅਮਾਨ ।

ਐਪਰ ਹੋਈ ਖ਼ਬਰ ਇਹ, ਜੈਮਲ ਤਾਂਈ ਜਾਂ ।
 ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲਾ ਨਾ, ਰਹਿਆ ਕਲੇਜਾ ਥਾਂ ।
 ਹੋਕੇ ਬੇਅਖ਼ਤਿਆਰ ਤੇ, ਉਠਿਆ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ।
 ਨਾਲ ਉਸ ਚਾਚੇ ਆਪਣੇ, ਦਿੱਤਾ ਜੰਗ ਮਚਾ ।
 ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਪਰ ਫੌਜ ਸੀ, ਬਣ ਨਾ ਆਈ ਕਾ ।
 ਉਲਟਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ, ਛੱਡਣਾ ਓਸ ਪਿਆ ।

ਸੋਹਲ ਦੇ ਮਹੱਲ

ਜੈਮਲ ਦਾ ਹੁਣ ਹਾਲ ਮੈਂ, ਅੱਗੋਂ ਕਰਾਂ ਬਿਆਨ ।
 ਪਰ ਕੁੱਝ ਮਨ ਚਿੱਤ ਲਾਇਕੇ, ਸੁਨਣਾ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ।
 ਰਾਣੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ, ਮਾਤਾ ਤਾਈਂ ਲੈ ।
 ਸਿੱਧਾ ਕੋਹਿ ਨੂਰ ਨੂੰ, ਗਇਆ ਵਿਚਾਰਾ ਪੈ ।
 ਓਥੇ ਮਾਮਾ ਓਸ ਦਾ, ਸੀ ਇਕ ਸੋਹਲ ਨਾਮ ।
 ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਉਸ ਆਪਣਾ, ਕੀਤਾ ਜਾ ਮਕਾਮ ।
 ਬੋੜੇ ਦਿਨ ਪਰ ਓਸ ਨੂੰ, ਅਜੇ ਵਿਹਾਏ ਜਾਂ ।
 ਕਰਨੀ ਉਸ ਭਗਵਾਨ ਦੀ, ਅੱਗੋਂ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ।
 ਉੱਤਰ ਪਈਆਂ ਬਸ ਹੋਲੀਆਂ, ਆਯਾ ਫੱਗਣ ਮਾਹ ।
 ਉੜਦੇ ਦਿੱਸਣ ਕੁਮਕੁਮੇ, ਜਿੱਤ ਵਲ ਪਵੇ ਨਿਗਾਹ ।
 ਰਾਜ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਭੀ, ਉੱਡਣ ਲਗਾ ਗੁਲਾਲ ।
 ਖੇਡਣ ਲੱਗੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ, ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ।
 ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਹੱਥ ਗੁਲਾਬ ਦੇ, ਸੋਹਣ ਗੂਹੜੇ ਰੰਗ ।
 ਅਤਰ ਅੰਬੀਰ ਉਡਾਂਦੀਆਂ, ਇਕ ਵੂਜੇ ਦੇ ਸੰਗ ।
 ਖੇਡਣ ਕੁਲ ਸਹੇਲੀਆਂ, ਰੱਲ ਮਿਲ ਹਿੱਕੋ ਹਾਣ ।
 ਇਕੋ ਜਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ, ਅੱਲ੍ਹੜ ਉਮਰ ਜੁਆਨ ।
 ਜੈਮਲ ਕਿਧਰੋਂ ਆਣ ਜੇ, ਡਿੱਠਾ ਬਾਤੀ ਪਾ ।
 ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਨਦਾਨ ਸੀ, ਜੋਸ਼ ਗਇਆ ਦਿਲ ਆ ।
 ਭਰ ਪਿਚਕਾਰੀ ਰੰਗ ਦੀ, ਲੈਂਦਾ ਝੱਟ ਉਠਾ ।
 ਉਹ ਭੀ ਵਿਚ ਉਨੁੰਦੜੇ, ਰਲਿਆ ਉਵੇਂ ਜਾ ।

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨਾਮ ਸੀ, ਰਾਣੀ ਉਸ ਦੀ ਜੋ ।
 ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਤਕਦੀਰ ਥੀਂ, ਖਾ ਪਿਚਕਾਰੀ ਉਹ ।
 ਤਾਅਨਾ ਐਪਰ ਮਾਰਦੀ, ਉਹ ਇਕ ਉਠਦੇ ਸਾਰ ।
 ਜਾ ਰਾਜਾ ਹੱਟ ਦੂਰ ਹੋ, ਨਾ ਪਿਚਕਾਰੀ ਮਾਰ ।
 ਭੱਸ ਜੁਆਨੀ ਤੁਧ ਦੀ, ਛੱਡ ਆਇਉਂ ਤੂੰ ਦੇਸ ।
 ਟੁਕੜੇ ਖਾਲੀ ਖਾਣ ਨੂੰ, ਆ ਮੱਲ੍ਹਿਓ ਪਰਦੇਸ ।
 ਤੂੰਹੋਂ ਦਸ ਚਾ ਤੁਧ ਨੂੰ, ਇਹ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ ਮੈਂ ।
 ਇਹ ਫੱਗਣ ਦਿਨ ਹੋਲੀਆਂ, ਕੀਕਣ ਸੁੱਬਣ ਤੇਂ ?
 ਕਰੀਏ ਤੇਰੀ ਪਾਲਣਾ, ਟੁਕੜੇ ਅਸੀਂ ਖਵਾ ।
 ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਮਖੌਲ ਥੀਂ, ਆਇਆ ਨਾ ਹਯਾ ।
 ਜਾ ਵਸਾ ਥਾਂ ਵਤਨ ਨੂੰ, ਰਾਜਪੂਤ ਤੂੰ ਤਾਂ ।
 ਜਿਸ ਭੂਮੀ ਅਜ 'ਤਾਰਿਆ', ਵੱਸਣ ਚਿੜੀਆਂ ਕਾਂ ।

ਉਦਾਸੀ

ਮਾਨਾ ਸੀ ਇਹ ਕਾਹਦਾ, ਇੰਜ ਲੱਗਾ ਜਿਉਂ ਤੀਰ ।
 ਇਕ ਪੱਲ ਅੰਦਰ ਓਸਦਾ, ਗਇਆ ਕਲੇਜਾ ਚੀਰ ।
 ਭੁੱਲ ਗਇਆ ਬਸ ਓਸਹਾ, ਤਨ ਮਨ ਇਕ ਸਵਾਰ ।
 ਐਪਰ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ, ਕਹਿੰਦਾ ਇੰਜ ਪੁਕਾਰ ।
 ਜਿਸ ਰਾਣੀ ਦਾ ਕੰਤ ਮੈਂ, ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਨਾਰ ।
 ਤੇਰੇ ਜਹੀਆਂ ਓਸਦਾ, ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਹਜ਼ਾਰ ।
 ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ, ਦੱਸ ਖਾਂ ਕੀ ਖਿਆਲ ।
 ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਜੇ ਆਪਣੇ, ਆਂਦਾ ਐਡ ਮਲਾਲ ।

ਕਵੀ ਦਾ ਕਥਨ

ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਹੀ ਓਸਨੇ, ਬੇਸ਼ਕ ਇਹ ਜਵਾਬ ।
 ਪਰ ਉਹ ਬੋਲੀ ਓਸਦਾ, ਕਰ ਗਈ ਜਿਗਰ ਕਬਾਬ ।
 ਗ਼ਮ ਥੀਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੇ, ਲਹੂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕਾ ।
 ਜ਼ਰਦੀ ਵਰਤੀ ਓਸਦੇ, ਚੇਹਰੇ ਉੱਤੇ ਆ ।
 ਯਾਦ ਪਿਆ ਘਰ ਆਪਣਾ, ਹੋਇਆ ਚਿੱਤ ਉਦਾਸ ।
 ਕੁੰਭਨੀਰ ਉਸ ਵਤਨ ਦੀ, ਲਾਹੀ ਦਿਲ ਥੀਂ ਆਸ ।

ਜੈਮਲ ਅਤੇ ਸੋਹਲ

ਓਥੋਂ ਜਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ, ਆਇਆ ਮਾਮੇ ਕੋਲ ।
ਕਹਿੰਦਾ ਇੰਜ ਜ਼ਬਾਨ ਥੀਂ, ਮਾਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲ ।
ਕਿਉਂ ਹੈਰਾਨ ਅਜ ਜੈਮਲਾ, ਹੋਇਉਂ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ।
ਕਿਉਂ ਇਹ ਰੰਗ ਅੱਜ ਤੁੱਧਦਾ, ਹੋਇਆ ਜ਼ਰਦ ਵਸਾਰ ।
ਕਿਸ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਆਖਿਆ, ਗੁੱਸੇ ਤਲਖੀ ਨਾਲ ।
ਕਿਸ ਦੇ ਬੋਲ ਕਬੋਲ ਨੇ, ਦਿੱਤਾ ਅੰਦਰ ਜਾਲ ।
ਛੱਠਾ ਗਹਿਰੀ ਅੱਖ ਭੀ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ।
ਇਕਦਮ ਉਸ ਕਮਬਖ਼ਤ ਦਾ, ਦੇਵਾਂ ਸੀਸ ਉਤਾਰ ।
ਦਸ ਬੱਚਾ ਗਲ ਮੁਝ ਨੂੰ, ਜੇ ਕੁਝ ਗੁਜ਼ਰੀ ਤੇਂ ।
ਵਾਰ ਦਿਆਂ ਸੱਭ ਤੁੱਧ ਤੋਂ, ਰਾਜ ਭਾਗ ਭੀ ਮੈਂ ।
ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਕੇ ਆ ਗਇਆ, ਜਲ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ।
ਨੀਵਾਂ ਸਿਰ ਕਰ ਆਖਦਾ, ਜੈਮਲ ਇੰਜ ਪੁਕਾਰ ।
ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦੀ, ਰਾਣੀ ਜੇ ਇਸ ਜਾ ।
ਮਾਮਾ ਬੋਲੀ ਓਸ ਨੇ, ਮਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਚਾ ।
ਐਪਰ ਬੋਲੀ ਬੁਠ ਨਾ, ਸੱਚੀ ਇਹ ਗਲ ਜਾਣ ।
ਸੋਹਲ ! “ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਹੋਲੀਆਂ, ਦੇਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਛੁਟ ਜਾਣ ?”

ਰਾਣੀ ਰਤਨ ਕੰਵਰ ਅਥਵਾ ਜੈਮਲ ਦੀ ਮਾਤਾ

ਤਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਓਸ ਦੀ, ਰਤਨ ਕੰਵਰ ਜੋ ਨਾਮ ।
ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਆਣ ਕੇ, ਕਹਿੰਦੀ ਇਹ ਕਲਾਮ ।
ਖ਼ਬਰੇ ਪੁੱਤਰ ਜੈਮਲਾ ! ਜੰਮਿਉਂ ਕਿਹੜੇ ਵਾਰ ?
ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਤੂੰ ਜੰਮਿਉਂ, ਪੈ ਗਏ ਬਖਤ ਹਜ਼ਾਰ ।
ਦਿਨ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀਆਂ, ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਆਜ਼ਾਰ ।
ਕਿਹੜੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪਵਾਂ, ਮੈਂ ਤੱਤੀ ਦੁਖਿਆਰ ।
ਨਿੱਜ ਘਰ ਜੰਮਦੇਂ ਮੁੱਝ ਦੇ, ਤੂੰ ਬੱਚਾ ! ਨਿਰਭਾਗ ।
ਪੂਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਰਹਿਆ, ਮੇਰਾ ਅੱਜ ਸੁਹਾਗ ।
ਤੂੰ ਰਲ ਨਾਲ ਸੁਹਾਗਣਾਂ, ਹੋਲੀ ਲੱਗੋਂ ਮਚਾਣ ।
ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਦਰ ਦਾ, ਕੀਤੋਈ ਨਾ ਧਿਆਨ ।
ਮੈਂ ਦਿਨ ਕੱਢਾਂ ਆਪਣੇ, ਲੁਕ ਲੁਕ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ।
ਤੈਨੂੰ ਸੁੱਝਣ ਹੋਲੀਆਂ, ਫੱਗਣ ਰੁੱਤ ਬਹਾਰ ।

ਛੇੜ ਪਰਾਈ ਨਾਰ ਨੂੰ, ਲੀਤਾ ਕੀ ਹੁਣ ਤੈਂ ।
 ਤੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਜੈਮਲਾ, ਖਾ ਮਰਾਂ ਕੁੱਝ ਮੈਂ ।
 ਮੇਹਣਾ ਲੈ ਕੇ ਵਤਨ ਨੂੰ, ਜਾਸਾਂ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ।
 ਚੰਗੇ ਪੁੱਤਰ ਧੋਵਣੇ, ਧੋਵਣ ਲੱਗੋਂ ਹੁਣ ਤੂੰ ।
 ਘਰ ਬਿਗਾਨੇ ਆਣ ਤੂੰ, ਘੋਲੀ ਕੀ ਕਰਤੂਤ ।
 ਨੱਕ ਵਢਾਇਓ ਜੈਮਲਾ, ਚੰਗਾ ਤੂੰ ਸਪੂਤ ।
 ਏਥੇ ਭੀ ਹੁਣ ਹੋਵਣੀ, ਗੁਜ਼ਰ ਅਸਾਡੀ ਨਾਂ ।
 ਤੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਜੈਮਲਾ ! ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਬਹਾਂ ?

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨਾਮ ਸੀ, ਜੈਮਲ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ।
 ਉਹ ਫਿਰ ਆ ਕੇ ਆਖਦਾ, ਸੁਣ ਮੇਰੇ ਸੁਲਤਾਨ ।
 ਸਖਤੀ ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ, ਕੱਟੇ ਨੀਵੇਂ ਹੋ ।
 ਬਾਗੋਂ ਹੁਣ ਨਾਲ ਹੋਸਲੇ, ਪਈ ਸਿਰੇ ਤੇ ਜੋ ।
 ਕਰੋ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਆਪਣਾ, ਹੋ ਕੇ ਪਰ-ਅਧੀਨ ।
 ਨਾਰ ਪਰਾਈ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਰਾਜਨ ਕਰੋ ਯਕੀਨ ।
 ਖ਼ਾਤਰ ਇਕ ਦਰੋਪਤਾ, ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਹਾਲ ।
 ਖੱਪਰ ਭਰਿਆ ਖੂਨ ਥੀਂ, ਜ਼ਿੰਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਲ ।
 ਪਰ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਛੇੜ ਕੇ, ਪਏ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਜਾਨ ।
 ਰਾਵਣ ਜਹੇ ਦੇ ਢੂੰਡਿਆਂ, ਮਿਲਦੇ ਨਹੀਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ।
 ਇਨ੍ਹੀਂ ਕੰਮੀਂ ਕੰਵਰ ਜੀ, ਚੰਗਾ ਕਹੇ ਨਾ ਕੋ ।
 ਮੰਦੀ ਕੰਮੀਂ ਅੰਤ ਨੂੰ, ਸਰਪਰ ਮੰਦਾ ਹੋ ।

ਜੈਮਲ ਦੀ ਰਾਣੀ

ਰਾਣੀ ਨੇ ਫਿਰ ਓਸਦੀ, ਸੁਣਿਆ ਜਾਂ ਇਹ ਹਾਲ ।
 ਆਈ ਨਿਕਲ ਮਹੱਲ ਥੀਂ, ਓਵੇਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ।
 ਜੈਮਲ ਦੇ ਬੱਟ ਆਣ ਕੇ, ਸਨਮੁੱਖ ਗਈ ਖਲੋ ।
 ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਸਿਰ ਫੇਰ ਕੇ, ਇੰਜ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਦੋ ।
 ਤੂੰ ਤੇ ਕੰਤਾ ! ਮਰਦ ਏਂ, ਮੈਂ ਇਕ ਤੇਰੀ ਨਾਰ ।
 ਐਪਰ ਮੇਰੀ ਗਲ ਦੀ, ਕਰਨੀ ਤੁੱਧ ਵਿਚਾਰ ।
 ਸ਼ਿਕਰੇ, ਇੱਲਾਂ, ਬਾਜ਼ ਤੇ, ਰਹਿਣ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕਾਂ ।
 ਚਿੜੀਆਂ ਭੀ ਪਰ ਆਲੁਣੇ, ਰੱਖਣ ਓਸੇ ਥਾਂ ।

ਚਿੜੀਆਂ ਦਾ ਤੱਕ ਹੋਂਸਲਾ, ਐਧਰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ।
 ਕੀ ਤੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ, ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਗਲ ?
 ਪਹਿਲੇ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਕਿਉਂ, ਛੱਡ ਆਇਉਂ ਇਸ ਜਾ।
 ਭੜਕ ਪਿਉਂ ਪਰ-ਨਾਰ ਦਾ, ਤਾਅਨਾ ਜੇ ਹੁਣ ਖਾ।
 ਕਰ ਕੇ ਹੁਣ ਭੀ ਹੋਸਲਾ, ਬੰਨ੍ਹੋਂ ਕਮਰਾਂ ਜੇ।
 ਵਤਨ ਵਸਾਣਾ ਆਪਣਾ, ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਦੂਰ ਅਜੇ।
 ਦਿਨ ਦਾ ਭੁਲਾ ਆ ਵੜੇ, ਜੇ ਘਰ ਆਪਣੇ ਰਾਤ।
 ਭੁੱਲਾ ਉਹ ਨਾ ਜਾਣੀਏ, ਕਹੀ ਦਾਨਾਵਾਂ ਬਾਤ।
 ਪਰ ਜੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੁੱਧ ਦੇ, ਰੰਜ ਨਾ ਆਵੇ ਕਾ।
 ਘੋੜੇ ਦੀ ਤਾਂ ਵਾਗ ਤੂੰ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਫੜਾ।
 ਪੱਗ ਉਰਾਂ ਕਰ ਆਪਣੀ, ਸਾਲ੍ਹ ਲੈ ਲੈ ਤੂੰ।
 ਕੱਢ ਲਵਾਂ ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ, ਮੈਂ ਭੀ ਦਿਲ ਦਾ ਧੂੰ।
 ਮਾਰ ਲਿਆ ਜੇ ਜਾਇ ਮੈਂ, ਮਾਲਦੇਵ ਬਲਵੰਤ।
 ਤਾ ਛਤਰਾਣੀ ਮੁੱਝ ਨੂੰ, ਜਾਣੀ ਮੇਰੇ ਕੰਤ।
 ਦੇਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਗਿਆ, ਤੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਹੁ।
 ਜੇ ਕਰ ਪਿੱਛੇ ਸੈਂ ਰਹਾਂ, ਲਾਅਨਤ ਮੈਨੂੰ ਕਹੁ।
 ਮਾਰਾਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਸਣ-ਰਾਜੇ ਜਾ।
 ਰਣ ਵਿਚ ਘੋੜਾ ਫੇਰ ਕੇ, ਸਭ ਨੂੰ ਦਿਆਂ ਮੁਕਾ।
 ਜਿੱਠੇ ਜੋਧੇ ਸੂਰਮੇ, ਗਿਣ ਗਿਣ ਮਾਰਾਂ ਮੈਂ।
 ਭੁੱਲੇ ਨੁੱਤ ਬਹਾਰ ਦੀ, ਫੱਗਣ ਮਾਂਹ ਦੀ ਤੈਂ।
 ਐਸੀ ਹੋਲੀ ਜਾਇ ਕੇ, ਓਥੇ ਮੈਂ ਰਚਾਂ।
 ਲੱਖਾਂ ਖੱਪਰ ਭਰ ਦਿਆਂ, ਇਕ ਦੋਂਹ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ?
 ਉਹ ਨਿਕਲਣ ਪਿਚਕਾਰੀਆਂ, ਉੱਡਣ ਉਹ ਗੁਲਾਲ।
 ਛਿਨ ਮਾਤਰ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਆਂ, ਧਰਤੀ ਸਾਰੀ ਲਾਲ।
 ਰਾਜਪੂਤ ਦੀ ਅੰਸ ਥੀਂ, ਛਤਰੀ ਦੀ ਮੈਂ ਜਾਂ (ਜਾਈ)
 ਦੇਹ ਪੱਗ ਬੇਸ਼ਕ ਮੁਝ ਨੂੰ, ਸਿਰਦੇ ਪਤੀ ਸੁਹਾਗ।
 ਘਰ ਵਿਚ ਓਥੇ ਆਪਣੇ, ਖੇਡਾਂਗੇ ਚਲ ਫਾਗ।
 ਛੱਡ ਘਰ ਜੇਕਰ ਆਪਣਾ, ਆਣ ਵੜੇ ਇਸ ਥਾਂ।
 ਬੋਲੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ਾਤ ਦੀ, ਸਹਿਣੀ ਪੈ ਗਈ ਤਾਂ।

(ਚਲਦਾ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾਂ

੧. ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ--ਕਿਰਤ ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਸਾਈਜ਼ $\frac{20 \times 30}{9.5}$; ਪੰਨੇ : ੨੨੯; ਮੁਲ ੨)। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਭੰਨਿਆ ਹੈ।

੨. ਸੱਮੀ-ਹਾਸਮ-ਸੰਪਾਦਕ : ਪ੍ਰੋ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ, ਐਡੀਟਰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਜਲੰਧਰ। ਸਾਈਜ਼ $\frac{9.5 \times 22}{4}$; ਪੰਨੇ ੬੨੦ ਲਗ ਭਗ; ਮੁਲ : ੭।)। ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਕੋਈ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੈਂਚੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਸਹੀ ਮਤਨ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

੩. ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਖ-ਅਨੁਵਾਦਕ : ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ'। ਸਾਈਜ਼ $\frac{20 \times 30}{9.5}$; ਮੁਲ : ੧।)। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ 'ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰੀਕਸ਼ਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ।

੪. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ-ਕਿਰਤ ਸ੍ਰੀ ਵਿ. ਭਾ. ਅਰੁਣ। ਸਾਈਜ਼: $\frac{9.5 \times 22}{4}$; ਪੰਨੇ : ੨੮੮; ਮੁਲ : ੪।=)। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।

੫. ਅੱਗ ਦੀ ਕਹਾਣੀ--ਬਾਲ ਸਾਹਿੱਤ ਲੜੀ ਵਿੱਚ (ਛਪ ਰਹੀ ਹੈ) ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਬੜੇ ਦਿਲ ਖਿਚਵੇਂ ਢੰਗ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਾਕਫੀ ਭਰਪੂਰ ਸਚਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਹੈ।

ਭੇਜਣ ਲਈ ਲਿਖੋ—

ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ

੫੫੫ ਐਲ., ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਆਲੋਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਚਨਾਵਾਂ

੧. ਚੰਦਾ :- 'ਆਲੋਚਨਾ' ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਪਰਚੇ ਲਈ ਇਕ ਰੁਪਿਆ (ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਸਵਾ ਰੁਪਿਆ) ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਚੰਦ ਪਰਚਿਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ (ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪੰਜ ਰੁਪਏ) ਪੇਸ਼ਗੀ ਆਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵੀ. ਪੀ. ਪੀ. ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ।
੨. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪਰਚੇ ੧੫ ਜਨਵਰੀ, ੧੫ ਅਪਰੈਲ, ੧੫ ਜੁਲਾਈ ਤੇ ੧੫ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ, ਡਾਕ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸਭ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ-ਜਨ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਲਇਆ ਕਰਨ।
੩. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਖੋਜ ਤੇ ਪੜਚੋਲ ਦੇ ਲੇਖ ਹੀ ਛਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਰੀਵੀਊ।
੪. ਰੀਵੀਊ ਲਈ ਆਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਪੜਚੋਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕੁਝ ਪੁਸਤਕਾਂ (ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ) ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਇਸ ਭਾਂਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ-ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਸੁਝਾਓ ਮਿਲ ਸਕਣ। ਦੂਜੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਰਸਮੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਖਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਕੇਵਲ 'ਜਾਣ-ਪਛਾਣ।'।
੫. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵਿਚ ਛਪੇ ਹਰ ਲੇਖ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ੧੦ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲੇ ਉਸਦੇ ਲੇਖ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਾਪੀਆਂ ਵੀ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
੬. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਕ ਦੇ ਛਪਣ ਤੋਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਅੰਕ ਲਈ ਲੇਖ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।
੭. ਨਾ-ਪਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਲੇਖ ਮੰਗਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
੮. ਹਰ ਲੇਖ ਸਾਫ਼, ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਦ-ਜੋੜ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਣਤ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
੯. ਏਜੰਸੀ ੨੫% ਕਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਜੰਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਪਰਚਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਉਤਨਿਆਂ ਪਰਚਿਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪੇਸ਼ਗੀ ਭੇਜਣ। ਡਾਕ ਖਰਚ ਅਸੀਂ ਦਿਆਂਗੇ।
੧੦. 'ਆਲੋਚਨਾ' ਵਿਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਖ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਕਰਕੇ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।